

1 Σύγχρονη φωνητική

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζεται καταρχάς το θεωρητικό υπόβαθρο του γνωστικού αντικειμένου της φωνητικής, καθώς και οι βασικές του διαστάσεις και το επιστημονικό του πλαίσιο, όπως η σχέση μεταξύ προφορικής και γραπτής γλώσσας και οι κατηγορίες και δομές της γλώσσας. Ακολουθεί η παρουσίαση του ευρύτερου φάσματος της φωνητικής και αναφέρονται οι κύριοι κλάδοι της, δηλαδή η παραγωγή, η ακουστική και η αντίληψη της ομιλίας, καθώς και η σχέση φωνητικής-γλωσσολογίας και φωνητικής-φωνολογίας. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την παρουσίαση καθιερωμένων εφαρμογών της φωνητικής, κυρίως εκπαιδευτικών, ιατρικών και τεχνολογικών.

1.1 Υπόβαθρο γνωστικού αντικειμένου

Η γνώση της φωνητικής, πρώτα ως μελέτη φωνητικών κατηγοριών και διακρίσεων, ξεκινάει ουσιαστικά από τα αρχαία χρόνια. Κατά την κλασική π.χ. εποχή, Έλληνες φιλόσοφοι, όπως ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης, διαλέγονται σε θέματα φωνητικής και αναφέρονται σε φωνητικές κατηγορίες, οι οποίες έχουν διακριτική λειτουργία στη γλώσσα. Η ίδια η λέξη «φωνητική» απορρέει από τη λέξη «φωνή», η οποία αποδίδει ιδανικά το περιεχόμενο της φωνητικής επιστήμης κατά τη διαχρονική της υπόσταση. Πρόκειται για ένα διεπιστημονικό αντικείμενο με θεωρητικές και πειραματικές πτυχές, το οποίο συνδέεται με πειραματικές μεθοδολογίες ως κύριες πηγές παραγωγής γνώσης με αποτέλεσμα τη διαρκή μεταβολή των μεθοδολογικών προσεγγίσεων, σύμφωνα με τις τεχνολογικές εξελίξεις.

Η μελέτη της φωνητικής μέσω της χρήσης τεχνολογικών συστημάτων και της ανάπτυξης πειραματικών μεθοδολογιών καταγράφεται ήδη εδώ και δύο αιώνες ως βασικό αντικείμενο μελέτης και ανάλυσης της γλώσσας, από την εποχή των Hermann von Helmholtz (Γερμανία), Alexander Graham Bell (ΗΠΑ), και άλλων σε Ευρώπη και ΗΠΑ. Αν και η κάθε τεχνολογική εξέλιξη έχει τη σημασία της στη διαχρονική εξέλιξη της φωνητικής, η δεκαετία του 1940 αποτελεί καταλυτική περίοδο της σύγχρονης φωνητικής και ιστορικό ορόσημο, καθώς τότε ανακαλύπτεται ο «φασματογράφος», ο οποίος επιτελεί

αξιόπιστη ακουστική ανάλυση των παραμέτρων της ομιλίας¹. Έκτοτε, η ταχεία εξέλιξη των τεχνολογικών συστημάτων έχει ως αποτέλεσμα τη ραγδαία ώθηση της έρευνας και την παραγωγή πολύπλευρης γνώσης σε καίριους χώρους της φωνητικής, ιδίως κατά τα τελευταία χρόνια με την ελεύθερη πρόσβαση σε λογισμικά ανάλυσης και επεξεργασίας της ομιλίας².

Η φωνητική διδάσκεται ουσιαστικά σε όλα τα επίπεδα της σχολικής εκπαίδευσης, κυρίως στο πλαίσιο της γραμματικής, με ποικίλες αναφορές, τόσο σε θέματα προφοράς όσο και αντιστοιχίας γραμμάτων και φθόγγων. Στα πανεπιστήμια, στο διεθνή χώρο, η φωνητική αποτελεί σχετικά αυτόνομο γνωστικό αντικείμενο, αν και συνήθως εντάσσεται σε σπουδές της γενικής γλωσσολογίας. Περαιτέρω, η φωνητική εντάσσεται σε προγράμματα σπουδών της γλωσσικής παθολογίας και λογοθεραπείας, στα οποία η εμπειριστατωμένη γνώση της θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση. Υπεισέρχεται επίσης σε τεχνολογικούς επιστημονικούς κλάδους, για τους οποίους η ανάλυση και επεξεργασία του σήματος, και ειδικότερα η ακουστική της ομιλίας, αποτελούν πρωταρχικό αντικείμενο μελέτης.

Η σημασία της μελέτης της φωνητικής αφορά, κατά πρώτο λόγο, τις ανθρωπιστικές επιστήμες, οι οποίες εξετάζουν τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε ένα ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Υπό αυτό το πνεύμα, η γλώσσα αποτελεί κοινό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης κοινωνίας και η μελέτη της συνιστά πρωτίστως μελέτη του ίδιου του ανθρώπου, καθώς συμβάλλει στη γνώση της ίδιας της ανθρώπινης φύσης, κατά ανάλογο τρόπο π.χ. με τους επιστημονικούς κλάδους της ιστορίας, της κοινωνιολογίας και της ψυχολογίας. Εξάλλου, οι εφαρμογές της φωνητικής συμβάλλουν ουσιαστικά σε κρίσιμους τομείς της σύγχρονης κοινωνίας, όπως η γλωσσική εκπαίδευση, η λογοθεραπεία και η γλωσσική τεχνολογία (βλ. ενότητα 1.5 «Εφαρμογές της φωνητικής»).

Η σύγχρονη φωνητική εστιάζεται καταρχήν στην παραγωγή του φωνητικού σήματος και την επεξεργασία του από τους μηχανισμούς αντίληψης, διαδικασίες οι οποίες αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση της γλωσσικής επικοινωνίας. Η δομή και η λειτουργία του φωνητικού σήματος σε διαφορετικά επίπεδα της γλώσσας αποτελεί αντικείμενο εντατικής έρευνας στη διεθνή επιστημονική κοινότητα, με άμεσες εφαρμογές σε καίριους τομείς γλωσσικών εφαρμογών.

¹Ο φασματογράφος (spectrograph) ανακαλύφθηκε στο ερευνητικό κέντρο Haskins Laboratories των ΗΠΑ (βλ. Koenig, Dunn and Lacy 1946).

²Τα λογισμικά ελεύθερης πρόσβασης περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων το “Praat” (www.praat.org), το “WaveSurfer” (www.speech.kth.se/wavesurfer/) και το “Speech Analyzer” (www.sil.org).

1.2 Προφορική και γραπτή γλώσσα

Η γλώσσα αποτελεί το κατεξοχήν χαρακτηριστικό της ανθρώπινης επικοινωνίας διαχρονικά, είτε πρόκειται για την προφορική είτε για τη γραπτή μορφή της. Η προφορική μορφή της γλώσσας είναι, όμως, απαραίτητη προϋπόθεση της γραπτής, καθώς η προφορική μορφή είναι προγενέστερη, ενώ αρκετές από τις ομιλούμενες ανά τον κόσμο γλώσσες δεν έχουν γραπτή μορφή. Περαιτέρω, η χρήση της προφορικής γλώσσας αποτελεί σύμφυτο χαρακτηριστικό του ανθρώπου στο κοινωνικό πλαίσιο, ενώ η χρήση της γραπτής γλώσσας επέρχεται μετά από πολυετή εκπαίδευση³. Άλλωστε, γραπτές μορφές της γλώσσας, όπως της Ελληνικής, βασίζονται στην προφορική γλώσσα, της οποίας τα αντίστοιχα αλφαβητικά σύμβολα είναι απλώς συμβατικές αναπαραστάσεις φωνητικών κατηγοριών και φωνητικών διακρίσεων.

Βασική μονάδα της προφορικής γλώσσας θεωρείται το «φώνημα» (phoneme), κοινώς «φθόγγος» (phone), το οποίο αντιστοιχεί στο «γράφημα» (grapheme), κοινώς «γράμμα», της γραπτής γλώσσας. Αν και η γραπτή γλώσσα πρέπει θεωρητικά να έχει πλήρη και επακριβή αναπαράσταση της προφορικής γλώσσας, δηλαδή ένα γράφημα για κάθε φώνημα, υπάρχουν ωστόσο αποκλίσεις μεταξύ αυτών σε διαφορετικές γλώσσες, καθώς η κάθε γλώσσα έχει τη δική της ιδιομορφία και ιστορία.

Τρεις βασικοί παράγοντες, μεταξύ άλλων, συντελούν σε αποκλίσεις μεταξύ προφορικής και γραπτής γλώσσας. Πρώτον, ήδη από την αρχική καθιέρωση της γραπτής γλώσσας, όπως της Αρχαίας Ελληνικής, η οποία βασίζεται σε φωνητικές διακρίσεις της προφορικής γλώσσας, δεν υπάρχει καθολική αντιστοιχία μεταξύ φωνητικών κατηγοριών και γραφικών συμβόλων. Δεύτερον, η προφορική γλώσσα μεταβάλλεται με την πάροδο του χρόνου, αν και με διαφορετικούς ρυθμούς σε διαφορετικές περιόδους, ενώ η γραπτή γλώσσα έχει βασικά ιστορικό χαρακτήρα και δεν αναπροσαρμόζεται συνήθως αντιστοίχως, με αποτέλεσμα τη διεύρυνση της απόκλισης μεταξύ προφορικής και γραπτής γλώσσας. Τρίτον, δάνειες λέξεις υιοθετούνται ποικιλοτρόπως ως προς την προφορική και γραπτή γλώσσα, αυξάνοντας έτσι περαιτέρω τη μεταξύ τους απόκλιση.

Οι αποκλίσεις μεταξύ προφορικής και γραπτής γλώσσας επέφεραν την πρακτική ανάγκη της χρήσης ειδικών φωνητικών συμβόλων, ειδικότερα για τη διδασκαλία και τη βελτίωση της προφοράς ξένων γλωσσών. Αν και υπάρχει πληθώρα εναλλακτικών συμβόλων που χρησιμοποιούνται κατά

³Εδώ αναφερόμαστε σε υγιείς πληθυσμούς και όχι σε περιπτώσεις πληθυσμών με γλωσσική παθολογία, που παρουσιάζουν προβλήματα παραγωγής, τόσο της προφορικής όσο και της γραπτής γλώσσας, ανεξάρτητα από τη σχολική εκπαίδευση.

περίπτωση σε εγχειρίδια γραμματικής και λεξικά, το πλέον καθιερωμένο σύστημα αναπαράστασης της προφορικής γλώσσας διεθνώς είναι το «Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο» (International Phonetic Alphabet), σε συντομογραφία «ΔΦΑ» (IPA), το οποίο αποτελείται από καθιερωμένα φωνητικά σύμβολα για την αναπαράσταση του συνόλου των γνωστών φωνητικών κατηγοριών (βλ. Πίνακα 1.1)⁴.

Η γλωσσική επικοινωνία έχει διπλή αναφορά σε σχέση τόσο με τον ομιλητή, ο οποίος παράγει το επικοινωνιακό σήμα, δηλαδή την ομιλία, όσο και με τον ακροατή, ο οποίος εκλαμβάνει το αντίστοιχο σήμα του ομιλητή με το προτιθέμενο νόημα. Η σχέση ομιλητή και ακροατή προσομοιάζει στη σχέση συγγραφέα και αναγνώστη στη γραπτή γλώσσα και αποτελεί αυτό καθαυτό το υπόβαθρο της γλωσσικής επικοινωνίας. Το φωνητικό σήμα, αν και ουσιαστικά συνεχές κατά την παραγωγή, οργανώνεται σε γλωσσικές ενότητες, οι οποίες προσδίδουν το νόημά του. Το επικοινωνιακό μήνυμα αποτελεί συνεπώς προϋπόθεση παραγωγής φωνητικού σήματος, ή της γραπτής του αναπαράστασης, η δε παραγωγή φωνητικού σήματος είναι εξ ορισμού συνυφασμένη με το επικοινωνιακό μήνυμα.

1.3 Κατηγορίες και δομές της γλώσσας

Η γλωσσική επικοινωνία επιτελείται βάσει πολλαπλών κατηγοριών και διακρίσεων, οι οποίες εντάσσονται σε ποικίλες δομές της γλώσσας, κατά το γλωσσικό περιβάλλον. Μία κατηγορία μπορεί να έχει διπλή «διάκριση», όπως ενικός και πληθυντικός της κατηγορίας «αριθμός», ενώ άλλες κατηγορίες μπορεί να έχουν περισσότερες διακρίσεις, όπως αρσενικό, θηλυκό και ουδέτερο της κατηγορίας «γένος» στην Ελληνική⁵. Οι κατηγορίες της γλώσσας δομούνται ποικιλοτρόπως, όπως οι κατηγορίες

⁴Επίσημο όργανο φωνητικής είναι η «Διεθνής Εταιρεία Φωνητικής» (International Phonetic Association) που ιδρύθηκε το 1886 στο Παρίσι και έχει υπό την αιγίδα της το «Διεθνές Συνέδριο Φωνητικών Επιστημών» (International Congress of Phonetic Sciences) και την επιμέλεια του ΔΦΑ. Φωνητικού ενδιαφέροντος είναι επίσης τα συνέδρια της ISCA (International Speech Communication Association), καθώς και τα περιοδικά Journal of Phonetics, Phonetica, Speech Communication, Language and Speech.

⁵Αν και η διπλή διάκριση του αριθμού είναι κοινότατη στο σύνολο των γλωσσών, υπάρχουν εντούτοις εναλλακτικά συστήματα διακρίσεων, όπως η τριπλή διάκριση της Αρχαίας Ελληνικής όπου, εκτός ενικού και πληθυντικού, υφίσταται και ο «δ्वικός αριθμός». Εξάλλου, ως προς το γένος, η Ελληνική αποκλίνει από άλλες γλώσσες, όπως από τη Γαλλική, η οποία έχει διπλή διάκριση, και περισσότερο από την Αγγλική, η οποία ως επί το πλείστον δεν έχει διάκριση γένους.

«υποκείμενο», «ρήμα» και «αντικείμενο» στη συντακτική δομή. Η γλωσσική επικοινωνία επιτελείται βάσει της οργάνωσης των γλωσσικών κατηγοριών σε ευρύτερες γλωσσικές δομές και όχι βάσει της απλής παράταξής τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται αποτελεσματική επικοινωνία, σύμφωνα με την οποία ο μιν ομιλητής σχεδιάζει το ρέοντα λόγο του σε πολλά επίπεδα ταυτόχρονα, από τη λέξη ως την πρόταση και το κείμενο, ο δε ακροατής εκλαμβάνει και ερμηνεύει τη διαρκή ομιλία σταδιακά, σύμφωνα με τις γλωσσικές δομές, έως την ολοκλήρωση της γλωσσικής επικοινωνίας.

Ένας καθορισμένος αριθμός φωνηεντικών και συμφωνικών φωνημάτων, ο οποίος ποικίλλει σε διαφορετικές γλώσσες, συνήθως της τάξης 20-40, συνδυάζεται κατά τη φωνοτακτική της γλώσσας και δομεί τις συλλαβές⁶. Η συλλαβή είναι η βασική προσωδιακή δομή, στο πλαίσιο της οποίας επιτελείται ο συνδυασμός των φθόγγων, δηλαδή των ελάχιστων φωνητικών ενοτήτων, και το πρωτογενές επίπεδο γλωσσικής δομής κατά την ανάπτυξη του συνόλου της γλώσσας. Έτσι, οι συλλαβές συνδυάζονται και δομούν εν συνεχεία τις λέξεις, οι οποίες είναι ποικιλόμορφες και αποτελούνται από μία ή περισσότερες συλλαβές. Εκτός των συλλαβών, οι λέξεις αποτελούνται από μορφήματα, όπως τα θέματα και οι καταλήξεις των κλιτών μερών του λόγου, των οποίων ο συνδυασμός επιτελείται σύμφωνα με τη γραμματική της γλώσσας, καθώς και τα άκλιτα μέρη του λόγου. Συνεπώς, ένας περιορισμένος αριθμός φωνημάτων συνθέτει έναν θεωρητικά απεριόριστο αριθμό λέξεων βάσει των συνδυασμών συλλαβών και μορφημάτων, τα οποία φέρουν διακρίσεις, τόσο λεξικού όσο και γραμματικού περιεχομένου.

Οι λέξεις, κατά ανάλογο τρόπο με το συνδυασμό των φωνημάτων κατά τη σύσταση των συλλαβών, συνδυάζονται σε ευρύτερες γλωσσικές δομές, όπως οι φράσεις και οι προτάσεις, οι οποίες εντάσσονται επίσης σε θεματικές και κειμενικές δομές. Οι διακριτικές κατηγορίες και δομές της γλώσσας σε όλα τα επίπεδα, από το φώνημα και τη λέξη ως την πρόταση και το κείμενο αποτελούν βασικούς χώρους μελέτης της φωνητικής. Ιδιαίτερη βαρύτητα έχουν οι διακυμάνσεις του φωνητικού σήματος και τα διακριτικά αποτελέσματα που επιφέρουν στα αντίστοιχα επίπεδα της γλώσσας και, ως εκ τούτου, στη σημασία των λεγομένων. Συνεπώς, η σχέση φωνητικού σήματος και σημασίας κατά τις διακριτικές κατηγορίες και δομές της γλώσσας αποτελεί καίριο σημείο αναφοράς της φωνητικής.

⁶Τα σύμφωνα είναι χαρακτηριστικοί φορείς γλωσσικών πληροφοριών, καθώς αφενός είναι συγκρίτως περισσότερα των φωνηέντων και αφετέρου συνδυάζονται ποικιλοτρόπως. Τα φωνήεντα, εν αντιθέσει, είναι χαρακτηριστικοί φορείς ενέργειας, καθώς καθορίζουν ουσιαστικά την ένταση της φωνής.

Αν και έχουν καθιερωθεί επιμέρους προσεγγίσεις σε διάφορα επίπεδα ανάλυσης της γλώσσας από διαφορετικούς κλάδους της γλωσσολογίας, όπως από τη μορφολογία για τις μορφές και τη λειτουργία των λέξεων ή από τη σύνταξη για τη σειρά και τις σχέσεις των λέξεων, η γλώσσα λειτουργεί ως ένα ενιαίο σύνολο, και η τροποποίηση μέρους αυτού επιφέρει συνήθως διακριτική λειτουργία σε όλο το σύνολο. Κοινό χαρακτηριστικό, όμως, αυτών των προσεγγίσεων είναι το αποτέλεσμα των μετατροπών του φωνητικού σήματος στις διακρίσεις και τις δομές της γλώσσας, οι οποίες αποτελούν καθοριστικό παράγοντα της σημασίας γλωσσικών ενοτήτων, με την οποία είναι αλληλένδετο το φωνητικό σήμα.

Καθώς η ομιλία επιτελείται με βασικό στόχο την κατανόηση του λεγομένου από τον ακροατή, δηλαδή το επικοινωνιακό μήνυμα, το οποίο όμως βασίζεται καταρχήν στην παραγωγή του λεγομένου, δηλαδή στο φωνητικό σήμα, η μελέτη της σχέσης μεταξύ φωνητικού σήματος και σημασίας καθίσταται ουσιαστικό μέλημα για την κατανόηση της γλώσσας και βασικό αντικείμενο μελέτης της φωνητικής. Έτσι, η φωνητική δεν εκλαμβάνεται απλώς ως η μελέτη της πραγμάτωσης του φωνητικού συστήματος της γλώσσας, αλλά ως η μελέτη των δομών και λειτουργιών της γλώσσας κατά τη φωνητική τους πραγμάτωση στο ευρύτερο γλωσσικό και επικοινωνιακό περιβάλλον.

1.4 Το φάσμα της φωνητικής

Το φάσμα της φωνητικής περιλαμβάνει την ανάλυση και τη μελέτη της ομιλίας, σύμφωνα με τους βασικούς κλάδους της, δηλαδή την παραγωγή, την ακουστική και την αντίληψη της ομιλίας. Περαιτέρω, σε σχέση με τα διαφορετικά επίπεδα της γλώσσας, το φάσμα της φωνητικής αναφέρεται στο σύνολο της γλώσσας και έχει ουσιαστικές αλληλεπιδράσεις με επιμέρους αντικείμενα της γλωσσολογίας, όπως το λεξικό, η σύνταξη, η σημασιολογία, η πραγματολογία και η κειμενογλωσσολογία. Οι διακρίσεις της ομιλίας και το φωνητικό σύστημα της γλώσσας αποτελούν επίσης βάση αναφοράς της φωνολογίας, η οποία μελετά κυρίως λειτουργικές πτυχές της ομιλίας και σχέσεις μεταξύ φωνητικών κατηγοριών και, κατ' αυτόν τον τρόπο, παρουσιάζει βασικές επικαλύψεις με τη μελέτη της φωνητικής στο ευρύτερο πλαίσιο της μελέτης της γλώσσας και της γλωσσολογίας⁷.

⁷Οι εφαρμογές της φωνητικής, οι οποίες αποτελούν βασικό μέρος του αντικειμένου της, παρουσιάζονται στην επόμενη ενότητα (βλ. ενότητα 1.5).

1.4.1 Κλάδοι της φωνητικής

Η κατεξοχήν επιστημονική ειδικότητα που εξετάζει τη δομή και λειτουργία της προφορικής γλώσσας είναι η φωνητική. Η φωνητική είναι βασικά μία πειραματική επιστήμη, η οποία μελετά την επικοινωνία της ομιλίας από ομιλητή σε ακροατή, με τρεις επιμέρους κύριους κλάδους: την «παραγωγή της ομιλίας» (speech production), την «ακουστική της ομιλίας» (speech acoustics) και την «αντίληψη της ομιλίας» (speech perception)⁸.

Η παραγωγή της ομιλίας αναφέρεται στη διοχέτευση νευρικών σημάτων από το κεντρικό σύστημα του εγκεφάλου στα περιφερειακά όργανα ομιλίας, που αποτελούνται από το θωρακικό σύστημα με τους μηχανισμούς αναπνοής, το λαρυγγικό σύστημα με τους μηχανισμούς φώνησης και το στοματικό σύστημα με τους μηχανισμούς άρθρωσης. Η παραγωγή της ομιλίας έχει επικαλύψεις με ποικίλους γνωστικούς χώρους, όπως η νευρογλωσσολογία και η ανατομία⁹.

Η ακουστική της ομιλίας αναφέρεται στις ακουστικές παραμέτρους και στους συνδυασμούς ακουστικών στοιχείων που αποτελούν φωνητικές κατηγορίες και δομές με διακριτική λειτουργία στη γλώσσα. Η ακουστική της ομιλίας έχει επίσης επικαλύψεις με άλλους γνωστικούς χώρους, όπως η φυσική και τα μαθηματικά.

Η αντίληψη της ομιλίας αναφέρεται σε ακουολογικούς μηχανισμούς επεξεργασίας των ακουστικών παραμέτρων της ομιλίας από τα περιφερειακά όργανα ακοής (ουσιαστικά το αυτί), καθώς και στις ψυχοακουστικές παραμέτρους της ομιλίας που καθορίζουν τις διακριτικές λειτουργίες της ως φωνητικές ενότητες και νοήματα. Η αντίληψη της ομιλίας έχει, συνεπώς, επικαλύψεις με γνωστικούς χώρους, όπως η ακουολογία, η ψυχοακουστική και η ψυχογλωσσολογία.

Η φωνητική εξετάζει τις παραμέτρους της παραγωγής, της ακουστικής και της αντίληψης της ομιλίας ως προς ένα ευρύ φάσμα διακρίσεων και δομών της προφορικής γλώσσας, το οποίο κυμαίνεται από τους φθόγγους και τις λέξεις ως τις προτάσεις και τα κείμενα. Ένα κατεξοχήν αντικείμενο μελέτης της φωνητικής είναι, επίσης, η σχέση και η αλληλεξάρτηση τόσο

⁸Η παραγωγή της φωνής αναφέρεται και ως «φυσιολογία της φωνής» (speech physiology).

⁹Το θωρακικό σύστημα αναφέρεται επίσης ως «υπογλωττιδικό σύστημα» (subglottal system), «υπολαρυγγικό σύστημα» (sublaryngeal system) και «πνευμονικό σύστημα» (pneumonic system). Το στοματικό σύστημα αναφέρεται συνήθως ως «υπεργλωττιδικό σύστημα» (supraglottal system) και συνωνυμικά ως «υπερλαρυγγικό σύστημα» (supralaryngeal system) σε σχέση με τη γλωττίδα, δηλαδή το άνοιγμα μεταξύ των φωνητικών χορδών, και τον λάρυγγα αντίστοιχα.

μεταξύ παραγωγής και ακουστικής όσο και μεταξύ ακουστικής και αντίληψης, ως προς τις φωνητικές διακρίσεις και κατηγορίες της γλώσσας, καθώς υπάρχουν πολύπλοκες αντιστοιχίες μεταξύ τους. Ως αποτέλεσμα, η μεν σχέση μεταξύ παραγωγής και ακουστικής από την πλευρά του ομιλητή αναφέρεται συνήθως ως «κωδικοποίηση της ομιλίας» (speech encoding), η δε σχέση μεταξύ ακουστικής και αντίληψης από την πλευρά του ακροατή αναφέρεται συνήθως ως «αποκωδικοποίηση της ομιλίας» (speech decoding).

1.4.2 Σχέση φωνητικής και γλωσσολογίας

Το φάσμα της φωνητικής εκτείνεται στη μελέτη του συνόλου της προφορικής γλώσσας, σε σχέση τόσο με διακριτικές όσο και με παραγλωσσικές και εξωγλωσσικές λειτουργίες της ομιλίας. Η φωνητική αποτελεί, συνεπώς, αναπόσπαστο συστατικό των κατηγοριών και των δομών της γλώσσας, συμπεριλαμβανομένου του λεξικού και της γραμματικής. Η γλώσσα λειτουργεί ουσιαστικά βάσει διαφορετικών επιπέδων αφαιρετικότητας, από το πλέον συγκεκριμένο επίπεδο, όπως η ακουστική της ομιλίας, η οποία έχει κατεξοχήν μετρήσιμα χαρακτηριστικά, ως το πλέον αφηρημένο επίπεδο, όπως η έννοια, η οποία έχει κατεξοχήν σημασιολογικά χαρακτηριστικά. Έτσι, το ακουστικό σήμα π.χ., το οποίο αποτελείται βασικά από διακυμάνσεις συχνότητας και έντασης κατά τη χρονική παραγωγή της ομιλίας, οργανώνεται σε διάφορα επίπεδα αφηρημένων γλωσσικών εννοιών, των οποίων οι κατηγορίες και οι δομές προσδίδουν σημασιολογικές διακρίσεις και αποδίδουν τις έννοιες της γλώσσας.

Καταρχάς, η φωνητική σχετίζεται με το λεξικό της γλώσσας, το οποίο αποτελείται από το συνδυασμό ελάχιστων φωνητικών κατηγοριών με διακριτική λειτουργία, όπως τα φωνήεντα και τα σύμφωνα. Τόσο τα κλιτά όσο και τα άκλιτα συστατικά του λεξικού, τα οποία είναι αλληλένδετα με τη γραμματική της γλώσσας, όπως προσφύματα (προθήματα και επιθήματα) και ρίζες συνδυάζονται ποικιλοτρόπως και αποτελούν τη μορφολογία της γλώσσας. Το λεξικό, ωστόσο, τόσο σε απομονωμένο όσο και σε ευρύτερο γλωσσικό περιβάλλον, υπόκειται σε φωνητικούς κανόνες, οι οποίοι καθορίζουν την τελική μορφή του. Το λεξικό φέρει κατά κανόνα και τόνους σε διάφορα συστατικά του, οι οποίοι καθορίζονται τόσο από το ίδιο το λεξικό όσο και από τη μορφολογία και τη γραμματική εν γένει¹⁰.

¹⁰ Διαφορετικές γλώσσες μπορεί να έχουν ίδιων ή διαφορετικών τύπων τόνους, ενώ υπάρχουν και γλώσσες που δεν έχουν τη διάκριση του τόνου σε λεξικό επίπεδο, όπως η Γαλλική.

Επιπλέον, η φωνητική σχετίζεται με τη σύνταξη, καθώς λεξικές κατηγορίες, όπως ονομαστική και γενική, ενικός και πληθυντικός, ενεστώτας και αόριστος, δεν αποτελούν απλή παράταξη του λεξικού, αλλά δομικά σχήματα, σύμφωνα με τη σύνταξη της γλώσσας. Βασικές δομές της σύνταξης, όπως η σειρά λεξικών κατηγοριών και η μεταξύ τους σχέση, συνδέονται ποικιλοτρόπως με τη φωνητική, και ειδικότερα με την προσωδία της ομιλίας, η οποία αποτελεί ένα ενιαίο δομικό σύνολο μαζί με τη σύνταξη¹¹. Εξάλλου, βασικές δομές της προσωδίας της ομιλίας, όπως ο επιτονισμός και οι παύσεις, ομαδοποιούν ποικίλες γλωσσικές ενότητες, εντός των οποίων λειτουργεί η σύνταξη.

Η φωνητική σχετίζεται επίσης με τη σημασιολογία, καθώς λεξικές κατηγορίες μπορούν να φέρουν διακριτικό σημασιολογικό βάρος, όπως η «έμφαση», ανεξαρτήτως σημασιολογικών διακρίσεων λεξικού χαρακτήρα. Αν και άλλοι γλωσσικοί παράγοντες, όπως η μορφολογία και η σύνταξη, σχετίζονται με τη διάκριση της έμφασης, η φωνητική, και ειδικότερα η προσωδία της ομιλίας, είναι εντούτοις καθοριστικός παράγοντας προσδιορισμού της έμφασης. Επίσης, η προσωδία της ομιλίας αποτελεί καθοριστικό παράγοντα σημασιολογικών διακρίσεων της πρότασης, καθώς αποτελεί βασικό διακριτικό παράγοντα μεταξύ διαφορετικών τύπων προτάσεων, όπως μεταξύ της απόφασης και της ερώτησης ολικής άγνοιας, οι οποίες δε διαφέρουν καταρχήν στην Ελληνική παρά μόνο ως προς την προσωδία. Γενικότερα, όμως, η προσωδία της ομιλίας λειτουργεί σε ένα ενιαίο δομικό σύνολο μαζί με τους άλλους γλωσσικούς παράγοντες στο πλαίσιο της γραμματικής με συγκεκριμένες σημασιολογικές διακρίσεις.

Επιπρόσθετα, η φωνητική σχετίζεται με την πραγματολογία, καθώς μία γλωσσική ενότητα, όπως η «πρόταση», μπορεί να ερμηνεύεται κατά ποικίλους τρόπους και να έχει διαφορετικές έννοιες σε διαφορετικά περιβάλλοντα, τα οποία προσδιορίζουν την πραγματολογική διάσταση της δεδομένης πρότασης. Έτσι, μία πρόταση δύναται να φέρει σημασιολογικές διακρίσεις, αν και η σύνθεσή της αποτελείται από πανομοιότυπα συστατικά της καθιερωμένης γραμματικής, όπως το λεξικό και η σύνταξη. Εντούτοις, η φωνητική, και ειδικότερα η προσωδία της ομιλίας, μπορεί να έχει διακριτική λειτουργία και να επιφέρει τις αντίστοιχες σημασιολογικές διακρίσεις. Συνεπώς, η φωνητική αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της γραμματικής, όπως η μορφολογία και η σύνταξη, με διακριτικές λειτουργίες, οι οποίες καθορίζουν τη σημασιολογία ποικίλων γλωσσικών εννοιών.

Η φωνητική σχετίζεται και με την κειμενογλωσσολογία, καθώς αποτελεί βασικό γλωσσικό παράγοντα καθορισμού, κατάτμησης και σχέσης ποικίλων θεματικών εννοιών. Τα προφορικά κείμενα, συμπεριλαμβανομένων των

¹¹Παραδοσιακά, η σειρά των λεξικών κατηγοριών αναφέρεται ως «σειρά των όρων (της πρότασης)».

διαλόγων μεταξύ διαφορετικών ομιλητών, δεν αποτελούν απλή παράταξη λεξικών και συντακτικών ενοτήτων, αλλά δομούνται σε ευρύτερες θεματικές ενότητες με διακριτικές λειτουργίες, όπως η συνοχή, η αναφορά και η εναλλαγή του κειμένου. Παράμετροι της φωνητικής, και ειδικότερα της προσωδίας, όπως ο επιτονισμός και οι παύσεις, λειτουργούν μαζί με ποικίλους κειμενικούς δείκτες, όπως το λεξικό και η σύνταξη, σε ένα ενιαίο πλαίσιο της γλώσσας, το οποίο καθορίζει τη δομή και την λειτουργία του κειμένου.

Η πρωταρχική γνώση της φωνητικής αντλείται, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, από τη διερεύνηση θεωρητικών υποθέσεων με αντίστοιχες πειραματικές μεθοδολογίες στο πλαίσιο τεχνολογικών συστημάτων ανάλυσης και επεξεργασίας της ομιλίας. Η μελέτη της φωνητικής αναφέρεται, συνεπώς, βασικά στην «πειραματική φωνητική», αν και συνήθως απαντάται απλώς ως «φωνητική». Εντούτοις, αν και διαχρονικά το πειραματικό υπόβαθρο της φωνητικής είναι αναμφισβήτητα καθιερωμένο, ποικίλες εναλλακτικές προσεγγίσεις λαμβάνουν χώρα σε διαφορετικά επιστημονικά περιβάλλοντα κατά διάφορες εποχές, οι οποίες εξετάζουν διαφορετικές πτυχές της φωνητικής. Έτσι, συχνά απαντώνται ποικίλοι όροι, οι οποίοι, αν και αφορούν το ευρύτερο επιστημονικό πλαίσιο της φωνητικής, δεν ταυτίζονται απαραίτητως με τη χρήση τεχνολογικού εξοπλισμού και την ανάπτυξη πειραματικών μεθοδολογιών, όπως η «περιγραφική φωνητική», η «αρθρωτική φωνητική», η «λειτουργική φωνητική» και η «ιστορική φωνητική».

1.4.3 Σχέση φωνητικής και φωνολογίας

Η φωνητική και η φωνολογία παρουσιάζουν τόσο βασικές επικαλύψεις όσο και συμπληρωματικούς τρόπους ανάλυσης σε διαφορετικά επίπεδα της γλώσσας, πράγμα το οποίο καθιστά τα όρια μεταξύ τους δυσδιάκριτα. Καταρχήν, η φωνολογία εστιάζεται στη μελέτη της λειτουργίας της ομιλίας σε αφηρημένο επίπεδο, όπως οι διακρίσεις και οι σχέσεις μεταξύ φωνητικών κατηγοριών, ενώ η φωνητική εστιάζεται στη μελέτη της σχέσης μεταξύ αφηρημένων και συγκεκριμένων επιπέδων της γλώσσας, όπως ο συσχετισμός φωνητικών κατηγοριών με τις παραμέτρους της ομιλίας¹². Έτσι, η φωνολογία εξετάζει φωνητικές κατηγορίες, όπως φωνήεντα, σύμφωνα και τόνους, στο πλαίσιο του λειτουργικού συστήματος της

¹²Η φωνητική και η φωνολογία αναφέρονται ενίοτε ως η μελέτη φυσικών και λειτουργικών χαρακτηριστικών της φωνής, αντίστοιχα. Πρόκειται, όμως, για μία υπεραπλουστευμένη προσέγγιση, καθώς δεν λαμβάνονται υπόψη σχέσεις και αλληλεξαρτήσεις μεταξύ συγκεκριμένων και αφηρημένων επιπέδων της γλώσσας.

γλώσσας, ενώ η φωνητική εξετάζει τρόπους με τους οποίους καθορίζεται το λειτουργικό σύστημα της γλώσσας από τις παραμέτρους της ομιλίας¹³.

Η λειτουργία της ομιλίας είναι, όμως, εκ των πραγμάτων αλληλένδετη με τις παραμέτρους της ομιλίας, πράγμα το οποίο αποτελεί τον κατεξοχήν δυσδιάκριτο παράγοντα μεταξύ φωνολογίας και φωνητικής. Έτσι, η διάκριση μεταξύ φωνητικής και φωνολογίας έγκειται συνηθέστερα σε μεθοδολογικές προσεγγίσεις και θεωρητικό υπόβαθρο, παρά στην αυτή καθαυτή επιστημονική μελέτη της γλώσσας. Ωστόσο, η φωνολογία εξετάζει π.χ. την προέλευση διαφόρων κατηγοριών της προφορικής γλώσσας, όπως σύμφωνα και φωνήεντα από το μορφολογικό σύστημα της γλώσσας, κατά την κλίση και σύνθεση του λεξικού, ενώ η φωνητική εξετάζει τη σχέση των αντίστοιχων κατηγοριών με τις παραμέτρους της ομιλίας, πράγμα το οποίο αποτελεί τυπική διάκριση μεταξύ φωνητικής και φωνολογίας.

Εκτός των γλωσσικών λειτουργιών που εκτείνονται σε όλα τα επίπεδα της γλώσσας, η φωνητική, και ιδιαίτερα η προσωδία, αποτελεί καθοριστικό παράγοντα ποικίλων παραγλωσσικών λειτουργιών, όπως ο θαυμασμός, η έκπληξη και η αγανάκτηση, καθώς και εξωγλωσσικών λειτουργιών, όπως το φύλο, η ηλικία και τα φυσικά χαρακτηριστικά του ομιλητή. Οι διάλεκτοι και η χρήση της γλώσσας από διαφορετικές γεωγραφικές και κοινωνικές ομάδες ομιλητών, καθώς και η προφορά ξένων γλωσσών προσδιορίζονται, επίσης, από φωνητικά χαρακτηριστικά σε συνδυασμό, κατά περίπτωση, με άλλους γλωσσικούς παράγοντες, όπως η μορφολογία και η σύνταξη. Βασικές προσωδιακές κατηγορίες είναι εξάλλου από τις πρώτες φωνητικές και γλωσσικές κατηγορίες γενικότερα κατά την κατάκτηση της γλώσσας και από τις τελευταίες κατά την παθογένειά της, σε σχέση με ποικίλες παθολογικές καταστάσεις και δυσλειτουργίες γλωσσικής παραγωγής.

1.5 Εφαρμογές της φωνητικής

Η φωνητική, εκτός της πολύπλευρης γνώσης της γλώσσας και των βασικών χαρακτηριστικών του ανθρώπου στο κοινωνικό πλαίσιο, όπως προαναφέρθηκε, έχει ουσιαστική σημασία στην ανάπτυξη ενός ευρέος φάσματος εφαρμογών με κατεξοχήν διεπιστημονικό χαρακτήρα, όπως η γλωσσική εκπαίδευση, η λογοθεραπεία και η γλωσσική τεχνολογία.

Οι φωνητικές εφαρμογές στη γλωσσική εκπαίδευση καταγράφονται από αρχαιοτάτων χρόνων. Η κατανόηση φωνητικών κατηγοριών και φωνητικών

¹³ Διαφορετικές φωνητικές κατηγορίες, όπως σύμφωνα και φωνήεντα, καθορίζονται από διαφορετικούς συνδυασμούς των παραμέτρων της φωνής, οι οποίες αναφέρονται αφενός στην παραγωγή, την ακουστική και την αντίληψη της φωνής και αφετέρου στη σχέση και αλληλεξάρτησή τους.

διακρίσεων της γλώσσας επέφεραν την επινόηση της αλφαβητικής γραφής, η οποία εφαρμόζεται π.χ. στην Αρχαία Ελληνική και στη συνέχεια στη Λατινική και άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες. Η καθιέρωση της αλφαβητικής γραφής αποτελεί κοσμοϊστορική εφαρμογή της φωνητικής, καθώς το εκπαιδευτικό μας σύστημα και ο σύγχρονος πολιτισμός μας είναι αλληλένδετα με τη χρήση της γραπτής γλώσσας. Επιπρόσθετα, η εμπειριστατωμένη γνώση της φωνητικής αποτελεί βασική προϋπόθεση για την εις βάθος γνώση και όχι την απλή απομνημόνευση της ορθογραφίας και της χρήσης της γραπτής γλώσσας. Το φωνητικό σύστημα της γλώσσας, μαζί με τις φωνητικές κατηγορίες και τις διακρίσεις που το απαρτίζουν, αποτελούν την πρωτογενή λειτουργία της γλώσσας, από την οποία ανάγονται, αν και με ποικίλες αποκλίσεις, όπως προαναφέρθηκε, οι εναλλακτικές μορφές της γραπτής γλώσσας και η ορθογραφία.

Οι φωνητικές εφαρμογές στη λογοθεραπεία και στη γλωσσική παθολογία παρουσιάζουν τεράστια ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια με καταλυτικά αποτελέσματα στην ποιότητα της ζωής του ανθρώπου. Για τις σχετικά απλές περιπτώσεις φωνητικής παθολογίας εφαρμόζονται ποικίλα προγράμματα εξάσκησης και φωνητικής επανάκτησης, ενώ για βαριές περιπτώσεις, οι οποίες μπορεί π.χ. να συνδέονται με μετεγχειρητικές καταστάσεις, η λογοθεραπεία σε συνδυασμό με την ιατρική και τη γλωσσική τεχνολογία επιφέρουν συνήθως ικανοποιητικά αποτελέσματα στην επανάκτηση φωνητικής επικοινωνίας. Η λογοθεραπεία έχει επίσης προληπτική σημασία καταλυτικού χαρακτήρα, κυρίως στην παιδική ηλικία, καθώς η έγκαιρη διάγνωση και η επακόλουθη θεραπεία έχουν, εκτός της γλώσσας, τόσο ψυχολογικές όσο και κοινωνικές διαστάσεις.

Οι φωνητικές εφαρμογές στη γλωσσική τεχνολογία, με ιστορικό ορόσημο την ανακάλυψη του τηλεφώνου και την εξ αποστάσεως φωνητική επικοινωνία, προέκυψαν από βασικές ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας για πολλαπλή και αποτελεσματική επικοινωνία. Η ανάπτυξη της συνθετικής ομιλίας, η οποία στις μέρες μας προσομοιάζει στην ανθρώπινη ομιλία, και η αυτόματη μετατροπή του κειμένου σε ομιλία, καθώς και η αυτόματη αναγνώριση της ομιλίας και η αυτόματη μετάφραση της γλώσσας αποτελούν ορισμένους μόνο από τους σύγχρονους τομείς φωνητικών και γενικότερων γλωσσικών εφαρμογών στο πλαίσιο της γλωσσικής τεχνολογίας. Η ενσωμάτωση, επίσης, της φωνητικής και της υπολογιστικής γλωσσολογίας σε κοινό πλαίσιο εφαρμογών και η ενοποίηση συστημάτων επεξεργασίας της προφορικής και γραπτής γλώσσας προσδίδουν νέες διαστάσεις στην ανάπτυξη της γλωσσικής τεχνολογίας.

1.6 Βιβλιογραφία φωνητικής

Η βιβλιογραφία της φωνητικής αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του αντικειμένου και βασική προϋπόθεση για περαιτέρω σπουδές. Οι γενικές εισαγωγές στη φωνητική έχουν ιδιαίτερη σημασία, καθώς συνήθως αποτελούν την πρώτη επαφή του φοιτητή με το αντικείμενο στο πλαίσιο ενός ευρέος φάσματος γλωσσικών σπουδών. Σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό, οι αναφορές της βιβλιογραφίας που παρουσιάζονται στη συνέχεια εστιάζονται πρώτα σε εκπαιδευτικά εγχειρίδια, καθώς και σε μελετητές της φωνητικής, οι οποίοι συνέβαλαν στην ουσιαστική ανάπτυξη και διάδοση του αντικειμένου στην ευρύτερη επιστημονική κοινότητα¹⁴.

Η μελέτη της φωνητικής, σύμφωνα με τη γενική έννοια της θεωρητικής προσέγγισης χρονολογείται από τα αρχαία χρόνια. Ωστόσο, η ανάπτυξη της σύγχρονης επιστήμης στο πλαίσιο πειραματικών μεθοδολογιών με τη χρήση τεχνολογικού εξοπλισμού ανάλυσης και επεξεργασίας της ομιλίας επιτελείται ουσιαστικά στον εικοστό αιώνα. Τόσο η συσσώρευση γνώσης, όσο και το πλήθος γλωσσών που μελετάται αυξάνει τη σημασία της φωνητικής, η οποία διδάσκεται στα περισσότερα Πανεπιστήμια του κόσμου.

Πρωτοπόροι στην ανάπτυξη της φωνητικής και σταθμοί στην εκπαιδευτική βιβλιογραφία με παραδειγματικό έργο είναι, ενδεικτικά, οι Daniel Jones, Keneth Lee Pike, Bertil Malmberg και Peter Ladefoged.

Ο Daniel Jones (1881-1967), Άγγλος φωνητικός και μαθητής του Paul-Edouard Passy¹⁵ στο École des Hautes Études του Πανεπιστημίου Σορβόνης, θήτευσε στο Τμήμα Φωνητικής του University College London (1907-1949). Βασικά του έργα, όπως “An Outline of English Phonetics” και “The Phoneme: its Nature and Use”, κατατάσσονται στην κλασική βιβλιογραφία της φωνητικής.

Ο Keneth Lee Pike (1912-2000), Αμερικανός φωνητικός, γλωσσολόγος και ανθρωπολόγος, μαθητής του Edward Sapir στο Πανεπιστήμιο του Μίσιγκαν, θήτευσε στο ίδιο Πανεπιστήμιο ως το τέλος της σταδιοδρομίας του. Πολλά από τα έργα του, όπως “Phonetics, a Critical Analysis of Phonetic Theory and a Technique for the Practical Description of Sounds”, “The Intonation of American English”, “Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior”, αποτελούν βασικές βιβλιογραφικές αναφορές φωνητικής και γλωσσικής θεωρίας γενικότερα.

¹⁴Αν και τα εκπαιδευτικά εγχειρίδια είναι καθοριστικής σημασίας στην εξέλιξη της επιστήμης, η πρωτογενής γνώση σχετίζεται κατά κανόνα με παρουσιάσεις και δημοσιεύσεις σε ειδικά συνέδρια και περιοδικά, από τα οποία πηγάζουν συνήθως τα ευρήματα και οι καινοτομίες που παρουσιάζονται στα αντίστοιχα εγχειρίδια.

¹⁵Ο Paul-Edouard Passy υπήρξε από τους βασικούς ιδρυτές της Διεθνούς Εταιρείας Φωνητικής.

Ο Bertil Malmberg (1913-1994), Σουηδός φωνητικός, γλωσσολόγος και ρομανιστής, σπούδασε ρομανικές γλώσσες στο Πανεπιστήμιο Lund της Σουηδίας και διετέλεσε διαδοχικά καθηγητής φωνητικής και γλωσσολογίας στο Τμήμα Φωνητικής και Γλωσσολογίας στο ίδιο Πανεπιστήμιο¹⁶. Υπήρξε από τους πολυγραφότερους συγγραφείς εκπαιδευτικών βιβλίων φωνητικής και γλωσσολογίας, όπως “La Phonetique: Que Sais-Je?”, “Phonetics”, “Structural Linguistics and Human Communication”, και αρκετά από τα βιβλία του έχουν μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες.

Ο Peter Ladefoged (1925-2006), Άγγλος φωνητικός και μαθητής του David Abercrombie στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου, από όπου ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του, θήτευσε κατά το μεγαλύτερο μέρος της σταδιοδρομίας του στο Τμήμα Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνιας στο Λος Άντζελες. Το συγγραφικό του έργο, όπως “Elements of Acoustic Phonetics”, “Three Areas of Experimental Phonetics”, “Preliminaries to Linguistic Phonetics” και “A Course in Phonetics”, καλύπτει ένα ευρύ φάσμα της φωνητικής και έχει αποτελέσει βασική βιβλιογραφία της φωνητικής κατά τις τελευταίες δεκαετίες¹⁷.

Περαιτέρω αναφορές σε κλασικά έργα φωνητικής αποτελούν, ενδεικτικά, τα βιβλία “Preliminaries to Speech Analysis” των Jakobson, Fant, Halle, “Acoustic Theory of Speech Production” του Fant, και “Fundamental Problems in Phonetics” του Catford. Επίσης, τα πρόσφατα βιβλία “Acoustic Phonetics” του Stevens και “Speech Acoustics and Phonetics” του Fant αποτελούν κλασικά έργα φωνητικής, καθώς περιέχουν το κατά τις τελευταίες δεκαετίες συσσωρευμένο έργο των αντίστοιχων συγγραφέων.

Η σύγχρονη φωνητική βιβλιογραφία πλαισιώνεται από ένα ευρύ φάσμα εκπαιδευτικών εγχειριδίων, όπως τα “Speech Science Primer” των Raphael, Borden, Harris, “The Sounds of Speech Communication” του Pickett, “An Introduction to Phonetics and Phonology” των Clark, Yallop και “Principles of Phonetics” του Laver. Τα βιβλία φωνητικής αναφέρονται κυρίως στη γενική φωνητική, δηλαδή σε ένα ευρύ φάσμα φωνητικών φαινομένων και φωνητικής θεωρίας, με παραδείγματα από μία αλλά συνήθως και περισσότερες γλώσσες.

¹⁶Είχα την τύχη και το προνόμιο να σπουδάσω κοντά στον Bertil Malmberg και η σχέση καθηγητή-μαθητή να εξελιχθεί σε άρρηκτη φίλια. Όταν ολοκλήρωσα την πτυχιακή μου εργασία, μου άπλωσε το χέρι και μου είπε «Τώρα είμαστε συνάδελφοι και φίλοι». Συχνά έλεγε, αστεεινόμενος, «Εγίνα καθηγητής δύο αντικειμένων, φωνητικής και γλωσσολογίας, χωρίς να έχω τίτλο σπουδών σε κανένα από αυτά». Έμαθε τη χρήση υπολογιστών μετά τη συνταξιοδότησή του και συνέχισε τη συγγραφή και έκδοση των βιβλίων του για πολλά χρόνια.

¹⁷Η πέμπτη έκδοση του βιβλίου “A Course in Phonetics” μεταφράστηκε στην Ελληνική και εκδόθηκε με τίτλο «Εισαγωγή στη Φωνητική» (βλ. βιβλιογραφία).

Η βιβλιογραφία της ελληνικής φωνητικής αναπτύσσεται ραγδαία κατά τα τελευταία χρόνια, αν και ο κύριος όγκος της εστιάζεται σε παρουσιάσεις συνεδρίων και δημοσιεύσεις περιοδικών. Το μοναδικό βιβλίο, κατά το χρόνο της παρούσας συγγραφής, από ό,τι είναι ευρύτερα γνωστό, είναι το “Stress and Prosodic Structure in Greek”, του γράφοντος, το οποίο είναι η δημοσιευμένη εκδοχή της αντίστοιχης διδακτορικής διατριβής. Έτσι, το παρόν βιβλίο είναι ουσιαστικά το πρώτο εκπαιδευτικό βιβλίο ελληνικής φωνητικής με αναλύσεις και παραδείγματα που απορρέουν από τη διδασκαλία και τη γενικότερη εκπαιδευτική και ερευνητική ενασχόληση του γράφοντος στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Η έκδοση του παρόντος βιβλίου αναμένεται να καλύψει βασικές ανάγκες του αντικειμένου της φωνητικής σε ένα ευρύ πεδίο πανεπιστημιακών σπουδών, όπως γλωσσολογικών, φιλολογικών, λογοπαιδικών, εκμάθησης και διδασκαλίας μητρικής και ξένων γλωσσών και, γενικότερα, σε όποιον ενδιαφέρεται για τη δομή και την λειτουργία της Ελληνικής. Περαιτέρω, η ωφελιμότητα της γνώσης της φωνητικής δε σχετίζεται μόνο με εξειδικευμένες σπουδές, αλλά με βασικές δραστηριότητες του σύγχρονου ανθρώπου κατά τη χρήση της γλώσσας.

Ο εμπλουτισμός της βιβλιογραφίας της φωνητικής είναι, ωστόσο, απαραίτητος για την πληρέστερη κάλυψη του αντικειμένου, κυρίως από τη διεθνή βιβλιογραφία. Αν και τα περισσότερα εκπαιδευτικά εγχειρίδια έχουν μία ευρεία επικάλυψη, το κάθε εγχειρίδιο είναι παρά ταύτα ένα ξεχωριστό έργο με τη δική του συνεισφορά και την ιδιαίτερη αξία του. Όμως, λόγω της πειραματικής φύσης του αντικειμένου της φωνητικής, τα εκπαιδευτικά εγχειρίδια δεν περιέχουν συνήθως την περιγραφή οργάνωσης πειραμάτων και πειραματικής μεθοδολογίας και έτσι ο κάθε ενδιαφερόμενος θα πρέπει να ανατρέξει σε ειδικά περιοδικά και δημοσιεύσεις.

Δεδομένης της βασικής βιβλιογραφίας της φωνητικής, ο συνδυασμός επιμέρους ειδικής βιβλιογραφίας με αντίστοιχες εργαστηριακές ασκήσεις και φωνητικές αναλύσεις αποτελεί τον πλέον ενδεδειγμένο τρόπο ενασχόλησης με το αντικείμενο. Θεωρείται επίσης απαραίτητη η πλήρης εξοικείωση με τα φωνητικά σύμβολα και τη φωνητική μεταγραφή, κατά το πρότυπο του ΔΦΑ, το οποίο χρησιμοποιείται ευρέως από τη διεθνή επιστημονική κοινότητα για διαφορετικές γλώσσες (βλ. Πίνακα 1.1). Καθώς το τεχνολογικό περιβάλλον ανάλυσης και επεξεργασίας της ομιλίας απλοποιείται διαρκώς και η ελεύθερη πρόσβαση σε αξιόπιστα λογισμικά αυξάνεται, η μελέτη της φωνητικής καθίσταται προσιτή σε όλους. Αυτό σημαίνει ουσιαστική ανάπτυξη της μελέτης και της έρευνας της φωνητικής κατά τα επόμενα χρόνια και, κατά συνέπεια, αναβάθμιση τόσο της ελληνικής, όσο και της διεθνούς βιβλιογραφίας.

2 Φωνητικές κατηγορίες

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζονται πρώτα οι βασικές διακρίσεις της φωνητικής, δηλαδή της φθογγολογίας και της προσωδίας. Έπεται η εκτενέστερη παρουσίαση της φθογγολογίας, όπως τα φωνήεντα και τα σύμφωνα, και ακολουθεί η ευρύτερη παρουσίαση της προσωδίας, όπως η λεξική, η προτασιακή και η κειμενική προσωδία.

2.1 Φωνητικές διακρίσεις

Η μελέτη της φωνητικής εστιάζεται, παραδοσιακά, σε δύο βασικές θεματικές ενότητες, τη «φθογγολογία» και την «προσωδία»¹⁸. Η φθογγολογία και η προσωδία εντάσσονται σε «παραδειγματικές» και «συνταγματικές» σχέσεις, αντίστοιχα, οι οποίες καθορίζουν τις διακριτικές λειτουργίες φθογγικών και προσωδιακών κατηγοριών. Οι διακρίσεις κατά ελάχιστα ζεύγη, όπως /'pɒnos ~ 'tɒnos ~ 'kɒnos/ («πόνος ~ τόνος ~ κόνος»), δηλώνουν παραδειγματική σχέση των φθόγγων, καθώς η εναλλαγή τους στην κάθετη διάσταση αλλάζει τη σημασία της λέξης¹⁹. Αντιθέτως, λέξεις όπως /'nɒmos ~ nɒ'mos/ («νόμος ~ νομός») διακρίνονται από τη συνταγματική σχέση των συλλαβών ως προς την κατανομή του λεξικού τόνου, καθώς η εναλλαγή του στην οριζόντια διάσταση επιφέρει αλλαγή της σημασίας της λέξης και, κατά συνέπεια, αλλαγή της ίδιας της λέξης.

Ως προς τη μελέτη της φωνητικής, η φθογγολογία μελετά κυρίως την ενδογενή δομή και τις διακρίσεις των φθόγγων, όπως τα σύμφωνα και τα φωνήεντα, ενώ η προσωδία μελετά κυρίως την εξωγενή δομή των φθόγγων, όπως η μακρότητα και οι λεξικοί τόνοι, καθώς και τους συνδυασμούς των φθόγγων σε συλλαβές, οι οποίες αποτελούν τη βάση ευρύτερων ρυθμικών και επιτονικών δομών σε σχέση με ποικίλες γλωσσικές ενότητες, όπως οι λέξεις, οι προτάσεις και τα κείμενα.

¹⁸Στη διεθνή βιβλιογραφία, συνήθως, η μεν φθογγολογία αναφέρεται ως «τεμαχιακή φωνητική» (segmental phonetics), η δε προσωδία (prosody) και ως «υπερτεμαχιακή φωνητική» (suprasegmental phonetics).

¹⁹Το σύμβολο «~» δηλώνει σχέσεις μεταξύ φωνητικών κατηγοριών.

Βασική μονάδα της φωνητικής δομής της γλώσσας θεωρείται το φώνημα, το οποίο αναφέρεται σε σημασιολογικά κριτήρια και ορίζεται ως η ελάχιστη φωνητική μονάδα με διακριτική λειτουργία σε λεξικό επίπεδο²⁰. Στις λέξεις /'ropos~'tonos~'konos/ π.χ., η εναλλαγή των πρώτων συμφωνικών φθόγγων αλλάζει τη σημασία των λέξεων και, συνεπώς, αυτοί οι φθόγγοι αποτελούν διαφορετικά φωνήματα καθώς, ανεξαρτήτως της ορθογραφίας, το φωνητικό περιβάλλον σε αυτές τις λέξεις είναι το ίδιο. Κατά παρόμοιο τρόπο, η εναλλαγή φωνηεντικών φθόγγων, όπως στις λέξεις /'ela ~ 'ala ~ 'ola/ («έλα ~ άλλα ~ όλα»), έχει ως αποτέλεσμα το σχηματισμό διαφορετικών λέξεων.

Το φώνημα είναι καταρχήν μια αφηρημένη φωνητική έννοια, η οποία βασίζεται κυρίως στον τρόπο αντίληψης της ομιλίας. Ένα φώνημα διαφοροποιείται όμως, κατά κανόνα, στη φωνητική του πραγμάτωση ανάλογα με το περιβάλλον του, δηλαδή σύμφωνα με τη συνάρθρωσή του με γειτονικά φωνήματα, την κατανομή του τόνου, το ρυθμό της ομιλίας κ.λπ. Θεωρητικά, αν και αυτό συμβαίνει με το σύνολο των φωνημάτων της γλώσσας, μερικά φωνήματα, ιδίως σύμφωνα, ταξινομούνται ως διαφορετικοί φθόγγοι και αποτελούν τα «αλλόφωνα» των αντίστοιχων φωνημάτων.

Η μετατροπή φωνημάτων σε διαφορετικούς φθόγγους, δηλαδή αλλόφωνα, παρατηρείται κατεξοχήν σε γειτονικά φωνήματα, τα οποία παράγονται σε διαφορετικά σημεία της στοματικής κοιλότητας και έχουν έτσι διαφορετική «θέση άρθρωσης». Σε σχέση με την οριζόντια διάσταση του στόματος, τα σύμφωνα και τα φωνήεντα ταξινομούνται ως «πρόσθια» και «οπίσθια». Όταν ένα οπίσθιο σύμφωνο ακολουθείται από πρόσθιο φωνήεν, η θέση άρθρωσης του συμφώνου μετατίθεται προς τα εμπρός, ως αποτέλεσμα της συνάρθρωσης των φθόγγων κατά την παραγωγή της ομιλίας. Έτσι, ένα «υπερωικό» σύμφωνο, όπως το /k/ και το /g/, μετατρέπεται σε «ουρανικό» πριν από ένα πρόσθιο φωνήεν, όπως το /i/ και το /e/, και η μετατροπή αυτή αποδίδεται με διαφορετικά φωνητικά σύμβολα. Η φωνητική αναπαράσταση φωνητικών διακρίσεων αναφέρεται ως «φωνηματική μεταγραφή» ή «φωνολογική μεταγραφή» και περικλείεται από λοξές γραμμές (π.χ. /'koma ~ 'kima/ «κόμα ~ κύμα»), ενώ η φωνητική αναπαράσταση αλλοφωνικών μετατροπών αναφέρεται ως «φωνητική μεταγραφή» και περικλείεται από αγκύλες (π.χ. ['koma] ~ ['cima]).

Η παραδοσιακή προσέγγιση σε θέματα φωνητικής αναφέρεται σε ταξινομήσεις φθόγγων, όπως το «φωνήεν» και το «σύμφωνο», καθώς και προσωδιακών κατηγοριών, όπως η «μακρότητα» των φθόγγων και ο λεξικός «τόνος». Τα φωνήεντα και τα σύμφωνα συνθέτουν τη «συλλαβή», της οποίας η βασική δομή αποτελείται από το συνδυασμό ενός φωνήεντος και

²⁰Το φώνημα δεν είναι εξ ορισμού αποδεκτό ως αυτόνομη φωνητική μονάδα από το σύνολο της επιστημονικής κοινότητας, αν και πληροί βασικές πρακτικές ανάγκες και χρησιμοποιείται ευρέως σε ποικίλες πτυχές της φωνητικής επιστήμης.

ενός συμφώνου. Η εναλλαγή συμφώνων και φωνηέντων κατά την παραγωγή των συλλαβών έχει καταρχήν φυσιολογική υπόσταση, που συνδέεται με το άνοιγμα και το κλείσιμο του στόματος. Κατά την ανοιχτή φάση, ο αέρας εξέρχεται ελεύθερα από τη στοματική κοιλότητα και επιτελείται η παραγωγή των φωνηέντων. Αντιθέτως, κατά την κλειστή φάση, διαφορετικών τύπων φραγμοί λαμβάνουν χώρα, κατά τους οποίους επιτελείται η παραγωγή των συμφώνων. Ένας κύκλος ανοίγματος-κλεισίματος του στόματος αποτελεί τη φυσική υπόσταση και το βασικό τύπο της συλλαβής σε πολλές γλώσσες με διαφορετικά φωνητικά συστήματα.

Η ταξινόμηση των φθόγγων αναφέρεται κυρίως σε εναλλακτικούς τρόπους παραγωγής, όπως ο τρόπος άρθρωσης και η θέση άρθρωσης, ενώ η ταξινόμηση προσωδιακών κατηγοριών, όπως η μακρότητα και ο λεξικός τόνος, αναφέρεται κυρίως σε τρόπους αντίληψης. Οι διαφορετικοί τρόποι παραγωγής και αντίληψης είναι όμως αλληλένδετοι με τις διακριτικές κατηγορίες και το φωνητικό σύστημα της γλώσσας, το οποίο αποτελεί καθοριστικό παράγοντα ταξινόμησης, τόσο των φθόγγων όσο και της προσωδίας. Ένας φθόγγος π.χ. μπορεί να έχει διαφορετικές λειτουργίες σε διαφορετικές γλώσσες, καθώς μπορεί να λειτουργεί ως φώνημα σε ένα φωνητικό σύστημα, αλλά ως αλλόφωνο σε άλλο. Συνεπώς, τόσο η ταξινόμηση των φθόγγων σε διακριτικές κατηγορίες, δηλαδή φωνήματα, όσο και οι μετατροπές τους σύμφωνα καταρχάς με το φωνητικό περιβάλλον, δηλαδή σε αλλόφωνα, αποτελούν τη βασική προσέγγιση και τον προκαταρκτικό τρόπο ανάλυσης του φωνητικού συστήματος της γλώσσας²¹.

Η ορολογία της φωνητικής αναφέρεται αφενός στην παραδοσιακή περιγραφή φωνητικών κατηγοριών της φθογγολογίας και της προσωδίας, αφετέρου σε εξειδικευμένες αναλύσεις πειραματικών δεδομένων, σε σχέση με μηχανισμούς παραγωγής και διακριτικά στοιχεία ακουστικής και αντίληψης που αποτελούν τη συστηματική μελέτη της φωνητικής. Η εξοικείωση με την ορολογία της φωνητικής αποτελεί βασική προϋπόθεση μελέτης και ενασχόλησης καθώς, πέρα και ανεξάρτητα της επιστημονικής ανάλυσης, η ορολογία του αντικείμενου αντανακλά τόσο βασικές αρχές, όσο και την ιστορική καταβολή του. Αν και βασικό μέρος της ορολογίας είναι ενδογενούς φύσεως με αποκλειστικά φωνητική χρήση, η ευρύτερη ωστόσο ορολογία της φωνητικής είναι ουσιαστικά διεπιστημονικού χαρακτήρα που διέπει και τα παραδοσιακά προς τη φωνητική συναφή αντικείμενα, όπως τη γλωσσολογία, την ακουστική και την ιατρική.

²¹Το φωνητικό σύστημα της Ελληνικής, καθώς και τα βασικά κριτήρια ταξινόμησης των φωνητικών κατηγοριών παρουσιάζονται στο κεφάλαιο 4.

2.2 Φθογγολογία

Η φθογγολογία μελετά την ποιότητα, τις διακρίσεις και τη δομή των φθόγγων, καθώς και τους φωνητικούς κανόνες, οι οποίοι επιφέρουν ποικίλες μετατροπές στους φθόγγους κατά την παραγωγή της ομιλίας²². Η λειτουργική διάσταση της φθογγολογίας αποτελεί τη βασική ανάλυση των διακριτικών κατηγοριών της γλώσσας και τη βασική αναφορά του γραφικού συστήματος της γλώσσας. Η φθογγολογία έχει βασικές αναφορές στην παραγωγή της ομιλίας και τους αρθρωτικούς μηχανισμούς, οι οποίοι καθορίζουν τη λειτουργία των οργάνων της ομιλίας και διέπουν τη φύση των φθόγγων κατά την παραγωγή της ομιλίας.

2.2.1 Φωνήεντα

Η ταξινόμηση των φωνηέντων αναφέρεται σε σχηματισμούς της στοματικής και χειλικής κοιλότητας, οι οποίοι καθορίζονται ανάλογα με τις διάφορες θέσεις άρθρωσης που λαμβάνουν η γλώσσα και τα χείλη κατά την παραγωγή διαφορετικών φωνηέντων²³. Εκτός των απλών φωνηέντων απαντώνται και σύνθετα φωνήεντα, δηλαδή δίφθογοι, των οποίων η ποιότητα μετατρέπεται στο πλαίσιο της συλλαβής. Περαιτέρω, φωνηεντικοί φθόγγοι κατά την παραγωγή των οποίων ο αέρας εξέρχεται από τη στοματική και τη ρινική κοιλότητα (μύτη) ταυτόχρονα, αναφέρονται ως ρινικά φωνήεντα²⁴.

Τα φωνήεντα της Ελληνικής ταξινομούνται σύμφωνα με τη θέση άρθρωσης της γλώσσας στην κάθετη διάσταση της στοματικής κοιλότητας σε «υψηλά», «μέσα» και «χαμηλά»²⁵. Ως προς την οριζόντια διάσταση της στοματικής κοιλότητας, τα φωνήεντα ταξινομούνται σε «πρόσθια» και «οπίσθια», σύμφωνα με την αντίστοιχη θέση άρθρωσης της γλώσσας. Πρόκειται για οικονομική ταξινόμηση, η οποία είναι ωστόσο αρκετή για την περιγραφή ενός απλού φωνηεντικού συστήματος, όπως της Νέας Ελληνικής.

²²Συνήθως, οι μετατροπές των φθόγγων μελετώνται στο πλαίσιο της φθογγολογίας, αν και ουσιαστικά αποτελούν κατεξοχήν αντικείμενο μελέτης της προσωδίας, καθώς το φωνητικό περιβάλλον, δηλαδή η προσωδία, καθορίζει τις βασικές προϋποθέσεις εφαρμογής των φωνητικών κανόνων.

²³Εκτός της γλώσσας και των χειλιών, η κάτω γνάθος (σαγόνη) αποτελεί παράγοντα άρθρωσης φθόγγων, αν και δεν αναφέρεται συνήθως.

²⁴Τα φωνήεντα χαρακτηρίζονται από ποικίλες παραμέτρους της φωνής, εκ των οποίων βασικές λειτουργίες διάκρισης επιφέρουν οι «διαμορφωτές» (formants), δηλαδή ακουστικές συχνότητες ήχων, σε αντιστοιχία με εναλλακτικά σχήματα της στοματικής κοιλότητας που καθορίζουν την ποιότητα (χροιά) των φωνηέντων.

²⁵Τα υψηλά και χαμηλά φωνήεντα αναφέρονται και ως «κλειστά» και «ανοιχτά», αντίστοιχα.

Ο συνδυασμός της κάθετης και οριζόντιας θέσης άρθρωσης των χειλιών καθορίζει το σχήμα της χειλικής κοιλότητας, το οποίο ορίζεται είτε ως «ουδέτερο» είτε ως «στρογγυλό», και έτσι τα φωνήεντα ταξινομούνται ως «ουδέτερα» (ή «μη-στρογγυλά») και «στρογγυλά», αντίστοιχα. Οι διάφορες θέσεις της γλώσσας και των χειλιών δεν αποτελούν προκαθορισμένα σχήματα, αλλά συνεχείς εναλλαγές κατά τις διακριτικές κατηγορίες των φωνηέντων, στο πλαίσιο του φωνητικού συστήματος της γλώσσας.

Το φωνηεντικό σύστημα της γλώσσας αποτελείται από έναν ορισμένο αριθμό φωνηέντων. Η Νέα Ελληνική έχει πέντε φωνήεντα, τα /i~e~a~o~u/, αριθμός ο οποίος είναι κοινότατος σε πολλές γλώσσες. Τα φωνήεντα εναλλάσσονται ως προς τη θέση άρθρωσης, αρχίζοντας πρώτα από τα «ακραία φωνήεντα», δηλαδή τα /i~a~u/ στην αρχή των λέξεων /'ili ~ 'ala ~ 'ula/ («ύλη ~ άλλα ~ ούλα»). Η παραγωγή φωνηέντων ακολουθεί συνήθως το νόμο της ενδιάμεσης κατανομής, σύμφωνα με τον οποίο δημιουργείται μια κανονικότητα αντιπαράθεσης. Έτσι, η ύπαρξη μέσω φωνηέντων, όπως τα /e~o/ στην αρχή των λέξεων /'ela ~ 'ola/ («έλα ~ όλα»), προϋποθέτει την ύπαρξη των ακραίων φωνηέντων /i~a~u/ σε ένα φωνητικό σύστημα πέντε φωνηέντων²⁶. Περαιτέρω κατηγορίας διάκρισης αποτελούν τα ημιχαμηλά φωνήεντα (όπως τα /e~ɔ/ της Ιταλικής), τα πρόσθια στρογγυλά (όπως τα /y~ø~œ/ της Γαλλικής), τα κεντρικά (όπως τα /ɜ~ə/ της Αγγλικής) και τα ρινικά (όπως τα /ẽ~ã/ της Γαλλικής).

Οι φωνηεντικοί φθόγγοι αναφέρονται επίσης σε διαφορετικούς τύπους διφθόγγων, οι οποίες διακρίνονται βασικά σε «κλειστές» και «ανοικτές»²⁷. Η κλειστή δίφθογγος μεταβάλλεται σε κλειστότερη θέση άρθρωσης, όπως στην λέξη /'ɣaiðaros/ «γάιδαρος», ενώ η ανοικτή δίφθογγος μεταβάλλεται σε ανοικτότερη θέση άρθρωσης, όπως στην αγγλική λέξη /fiə/ «fear» (φόβος). Στην Ελληνική απαντάται μόνο ο κλειστός τύπος, ενώ στην Αγγλική απαντάται τόσο ο ανοικτός όσο και ο κλειστός τύπος (π.χ. /mai/ «my»). Στην Αγγλική απαντάται επίσης η «τρίφθογγος», δηλαδή τρεις φωνηεντικοί φθόγγοι σε μία συλλαβή, όπως στην λέξη /faɪə/ «fire» (φωτιά), ενώ γλώσσες όπως η Γαλλική και η Σουηδική δεν έχουν ουσιαστικά διφθόγγους²⁸.

²⁶Τα πέντε φωνήεντα της Νέας Ελληνικής αποδίδονται με τα επτά γράμματα στην Αρχαία Ελληνική, τα οποία δήλωναν φωνητικές διακρίσεις τόσο ποιότητας (α~ε~ι~ο~υ), όσο και μακρότητας (η~ω).

²⁷Συχνά απαντάται ο όρος «καταχρηστική δίφθογγος», όπως στην λέξη /pe'dʒa/ «παιδιά», αν και δεν πρόκειται περί πραγματικής διφθόγγου, όπως εξάλλου ο όρος δηλώνει, αλλά περί ταυτοσυλλαβίας γραφημάτων.

²⁸Οι δίφθογγοι της Αρχαίας Ελληνικής μετατράπηκαν σε απλούς φθόγγους και αποτελούν διγραφήματα στη Νέα Ελληνική (π.χ. αι~οι), η οποία όμως ανέπτυξε τους διφθόγγους /ai~ei~oi/ (π.χ. /'ɣaidaros/~/'ko'roïðersa/ «γάιδαρος~κορόιδεψα»).

Η ταξινόμηση των φωνηεντικών φθόγγων ως απλοί φθόγγοι ή δίφθογγοι καθορίζεται από την κατάτμηση και τη δομή των συλλαβών, οι οποίες ποικίλουν σε διαφορετικές γλώσσες με διαφορετικά προσωδιακά συστήματα²⁹. Η ελληνική λέξη π.χ. /pa.i/ «πάει» έχει δύο γειτονικούς φωνηεντικούς φθόγγους σε δύο διαφορετικές συλλαβές, ενώ η αγγλική λέξη /pai/ “pie” (πίτα) αποτελείται από μία μόνο συλλαβή, πρόκειται δηλαδή για μονοσύλλαβη λέξη, με μία δίφθογγο εντός των ορίων της συλλαβής³⁰.

2.2.2 Σύμφωνα

Τα σύμφωνα ταξινομούνται παραδοσιακά ως προς τον τρόπο άρθρωσης, τη θέση άρθρωσης και την ηχηρότητα. Ο τρόπος άρθρωσης αποτελεί τη βασική ταξινόμηση των συμφώνων, σύμφωνα με τον οποίο καθορίζεται η ποιότητα και η διάκριση των συμφωνικών κατηγοριών. Η θέση άρθρωσης αναφέρεται σε διαφορετικές θέσεις παραγωγής σε σχέση με τη στοματική κοιλότητα, αυξάνοντας έτσι τις διακρίσεις των συμφώνων, οι οποίες είναι καταρχήν ανεξάρτητες από τον τρόπο άρθρωσης. Η ηχηρότητα αναφέρεται στη λειτουργία των φωνητικών χορδών, οι οποίες βρίσκονται είτε σε παλμική δόνηση είτε σε αδράνεια, αυξάνοντας έτσι περαιτέρω τις διακρίσεις των συμφώνων που ως προς την ηχηρότητα διακρίνονται σε ηχηρά και άηχα, αντίστοιχα, ανεξάρτητα από τον τρόπο και τη θέση άρθρωσής τους.

2.2.2.1 Τρόπος άρθρωσης

Τα σύμφωνα ταξινομούνται ως προς τον τρόπο άρθρωσης σε πέντε βασικές κατηγορίες, οι οποίες αναφέρονται παραδοσιακά ως «στιγμαία» (ή «κλειστά»), «ρινικά» (ή «έρρινα»), «τριβόμενα», «υγρά» και «ημίφωνα»³¹. Τα σύμφωνα παράγονται με πλήρη φραγμό ή σχετική στένωση της ευρύτερης στοματικής κοιλότητας από τους αρθρωτές σε διαφορετικές περιοχές, ανάλογα με τη θέση άρθρωσής τους. Φραγμός και στένωση ρυθμίζουν την έξοδο του αέρα κατά την παραγωγή των συμφώνων και αποτελούν βασικούς μηχανισμούς του τρόπου άρθρωσης.

²⁹Η κάτω τελεία στη φωνητική μεταγραφή δηλώνει το όριο της συλλαβής, σύμφωνα με τη φωνοτακτική και τη συλλαβική δομή της γλώσσας.

³⁰Η λέξη /'pa.i/ «πάει» απαντάται και ως δίφθογγος ενίοτε στην Ελληνική, αλλά πρόκειται για ιδιολεκτική ή διαλεκτική προφορά.

³¹Τα ημίφωνα εκλείπουν από το φωνητικό σύστημα της Ελληνικής (βλ. κεφάλαιο 4), ενώ τα προστριβόμενα συνιστούν, κατά σχετική απλούστευση, σύνθετα σύμφωνα, δηλαδή το συνδυασμό στιγμαίων και τριβόμενων.

Τα στιγμιαία σύμφωνα (stops) παράγονται με πλήρη φραγμό σε διαφορετικές θέσεις άρθρωσης, όπως τα άηχα /p~t~k/ και τα αντίστοιχα ηχηρά /b~d~g/ στις λέξεις /'pɒnos ~ 'tonos ~ 'konos/ («πόνος ~ τόνος ~ κώνος») και /'bala ~ 'dama ~ 'gama/ («μπάλα ~ ντάμα ~ γκάμα»).

Τα ρινικά σύμφωνα (nasals) παράγονται με πλήρη φραγμό σε διαφορετικές θέσεις άρθρωσης και ταυτόχρονη μετατόπιση της μαλακής υπερώας, επιτρέποντας έτσι την ελεύθερη έξοδο αέρα από τη ρινική κοιλότητα, όπως τα σύμφωνα /m~n/~[ŋ] στις λέξεις /'monos ~ 'nomos ~ ['aŋxos] («μόνος ~ νόμος ~ άγχος»)³².

Τα τριβόμενα σύμφωνα (fricatives) παράγονται με σχετική στένωση της στοματικής κοιλότητας σε διαφορετικές θέσεις άρθρωσης, επιτρέποντας την έξοδο αέρα ανάμεσα από τους αρθρωτές και δημιουργώντας έτσι την απαραίτητη τριβή, όπως τα άηχα /f~θ~x/ και τα αντίστοιχα ηχηρά /v~ð~ɣ/ στις λέξεις /'fagos ~ 'θagos ~ 'xagos/ («φάρος ~ θάρρος ~ χάρος») και /'varos ~ 'ðasos ~ 'ɣamos/ («βάρος ~ δάσος ~ γάμος»). Στην κατηγορία των τριβόμενων περιλαμβάνονται επίσης τα «συριστικά» (sibilants) σύμφωνα, όπως το άηχο σύμφωνο /s/ και το αντίστοιχο ηχηρό /z/ στις λέξεις /'sali ~ 'zali/ («σάλι ~ ζάλι»), καθώς και το άηχο /ʃ/ και το αντίστοιχο ηχηρό /ʒ/ στην Αγγλική (π.χ. /mə'ʃɪn ~ 'trezəʃ/ («machine” ~ “treasure”).

Τα υγρά (liquids) σύμφωνα, όπως το πλευρικό (lateral) /l/ και το παλλόμενο (trill) /r/ στις λέξεις /'lima ~ 'rima/ («λίμα ~ ρήμα»), παράγονται με διαφορετικούς τρόπους άρθρωσης: το μεν πλευρικό /l/ με πλήρη φραγμό του κεντρικού μέρους της γλώσσας με τον ουρανίσκο, ενώ ο αέρας εξέρχεται σχετικά ελεύθερα από τις πλευρές της γλώσσας, το δε παλλόμενο /r/ με παλμική επαφή της γλώσσας με τον ουρανίσκο.

Τα ημιφώνω (semivowels), όπως το /j/ στην αρχή της αγγλικής λέξης /jes/ «yes», έχουν παρόμοιο τρόπο παραγωγής με τα υψηλά φωνήεντα, με κύρια διαφορά το μεγαλύτερο βαθμό στένωσης των ημιφώνων.

Η ταξινόμηση των συμφώνων, ως προς τον τρόπο άρθρωσης, σχετίζεται επίσης με δυναμικούς και στατικούς τρόπους παραγωγής. Οι μεν δυναμικοί τρόποι παραγωγής είναι αποτέλεσμα της συνάρθρωσης, δηλαδή της μετάβασης από τον ένα φθόγγο στον άλλο, οι δε στατικοί τρόποι παραγωγής είναι αποτέλεσμα της παράτασης παραγωγής των φθόγγων.

Τα στιγμιαία σύμφωνα χαρακτηρίζονται από δυναμικές κινήσεις των αρθρωτών «από» και «προς» τη θέση άρθρωσης και δεν μπορούν να παραταθούν κατά την παραγωγή τους, οπότε αναφέρονται ως «στιγμιαία» (ή «μη-διαρκή» ή «μη-εξακολουθητικά»). Τα στιγμιαία σύμφωνα αναφέρονται και ως «έκκροτα», καθώς σχετίζονται με απότομη αύξηση ακουστικής

³²Ο φθόγγος [ŋ] δεν αποτελεί φώνημα στην Νέα Ελληνική, όπως συμβαίνει στην Αγγλική και Σουηδική, αλλά βασικό αλλόφωνο του φωνήματος /n/.

ενέργειας ως αποτέλεσμα της ταχείας απόφραξης της διόδου αέρα μεταξύ των αρθρωτών στην αντίστοιχη θέση άρθρωσης.

Τα τριβόμενα σύμφωνα χαρακτηρίζονται από τη δυναμική εναλλαγή των δυναμικών και στατικών μηχανισμών παραγωγής. Οι δυναμικοί μηχανισμοί φέρουν τους αρθρωτές σε μία συγκεκριμένη θέση άρθρωσης, η οποία μπορεί όμως να παραταθεί, οπότε αναφέρονται ως «διαρκή» (ή «εξακολουθητικά»).

Τα ρινικά σύμφωνα παράγονται βασικά όπως τα στιγμιαία, με πλήρη φραγμό της στοματικής κοιλότητας στην αντίστοιχη θέση άρθρωσης, η οποία δεν επιτρέπει την έξοδο αέρα, παρά μόνο από τη ρινική κοιλότητα. Η διάρκεια των ρινικών συμφώνων μπορεί, όμως, να παραταθεί και έτσι η ταξινόμησή τους εντάσσεται στα διαρκή σύμφωνα³³.

Τα ημίφωνα και τα υγρά σύμφωνα έχουν στατικούς μηχανισμούς παραγωγής και κατατάσσονται βασικά στα διαρκή σύμφωνα. Εξαιρέση αποτελεί το παλλόμενο /r/, το οποίο συνήθως παράγεται με δυναμική παραγωγή και η δυναμική παράτασή του έγκειται ουσιαστικά σε επαναλήψεις δυναμικής άρθρωσης παρά σε παράταση στατικής άρθρωσης³⁴.

2.2.2.2 Θέση άρθρωσης

Η δυναμική θέση άρθρωσης των συμφώνων εκτείνεται από τα χείλη μέχρι και το λάρυγγα. Διαφορετικές γλώσσες έχουν τόσο κοινές όσο και διαφορετικές θέσεις άρθρωσης, οι οποίες σχετίζονται με φωνηματικές και αλλοφωνικές παραγωγές, κατά το άμεσο φωνητικό περιβάλλον³⁵.

Η «χειλική» (labial) θέση άρθρωσης αναφέρεται στην άρθρωση του κάτω χείλους με το πάνω χείλος, όπως τα σύμφωνα /p~b~m/ στις λέξεις /'kɔpɔs ~ 'kɔbɔs ~ 'tɔmɔs/ («κόπος ~ κόμπος ~ τόμος»). Εξαιτίας της συμμετοχής αμφοτέρων των χειλιών κατά την άρθρωση, τα χειλικά σύμφωνα αναφέρονται ως «αμφιχειλικά» ή «διχειλικά» (bilabial).

Η «χειλοοδοντική» (labiodental) θέση άρθρωσης αναφέρεται στην άρθρωση του κάτω χείλους με τα (πάνω) δόντια, όπως τα σύμφωνα /f~v/ στις λέξεις /'fɑrɔs ~ 'vɑrɔs/ («φάρος ~ βάρος»).

³³Τα ρινικά σύμφωνα αναφέρονται επίσης ως «κλειστά ρινικά», κατά την ορολογία της σύγχρονης φωνητικής, και ταξινομούνται εναλλακτικά ως «μη-εξακολουθητικά», κατ' αναλογία προς τα στιγμιαία σύμφωνα.

³⁴Το υγρό σύμφωνο /r/ παρουσιάζει ποικίλες αποκλίσεις σε διαφορετικές γλώσσες τόσο ως προς τον τρόπο άρθρωσης όσο και ως προς τη θέση άρθρωσης, που συνήθως όμως δεν έχουν διακριτική λειτουργία.

³⁵Οι διαφορετικές θέσεις άρθρωσης που αναφέρονται εδώ είναι οι κοινότερες μεταξύ των γνωστών γλωσσών. Η Ελληνική χρησιμοποιεί μέρος αυτών, σύμφωνα με το φωνητικό της σύστημα (βλ. κεφάλαιο 6).

Η «οδοντική» (dental) θέση άρθρωσης αναφέρεται στην άρθρωση του άκρου της γλώσσας με τα (πάνω) δόντια, όπως τα σύμφωνα /θ~δ/ στις λέξεις /'θoɪɒs ~ 'ðoɪɒs/ («θόλος ~ δόλος»).

Η «φατνιακή» (alveolar) θέση άρθρωσης αναφέρεται στην άρθρωση του άκρου της γλώσσας με το φατνίο, που είναι πίσω από τα δόντια, όπως τα σύμφωνα /t~d~n~s~z~l~r/ στις λέξεις /'tɪmɑ ~ 'dɪmɑ ~ 'nɪmɑ ~ 'sɪmɑ ~ 'zɪmɪ ~ 'lɪmɑ ~ 'rɪmɑ/ («τίμα ~ ντύμα ~ νήμα ~ σήμα ~ ζύμη ~ λήμμα ~ ρήμα»).

Η «μεταφατνιακή» (postalveolar) θέση άρθρωσης αναφέρεται στην άρθρωση του πρόσθιου μέρους της γλώσσας με το οπίσθιο φατνίο, όπως τα σύμφωνα /ʃ/ και /ʒ/ στη δεύτερη συλλαβή των λέξεων /mɑ'ʃɪn/ «machine» (μηχανή) και /'treɪzəʃ/ «treasure» (θησαυρός) της Αγγλικής, αντίστοιχα. Τα μεταφατνιακά σύμφωνα αναφέρονται συνήθως και ως «προουρανικά» (prepalatal) ή «φατνιοουρανικά» (alveopalatal).

Η «ανακεκαμμένη» (retroflex) θέση άρθρωσης αναφέρεται στην άρθρωση του άκρου της γλώσσας με οπίσθια φατνιακή κίνηση, όπως τα σύμφωνα [ʈ] και [ɖ] στις λέξεις “bort” (μακριά) και “bord” (τραπέζι) της Σουηδικής, όπου τα δύο τελευταία γράμματα αντιστοιχούν στο ανακεκαμμένο άηχο και ηχηρό στιγμιαίο, αντίστοιχα.

Η «ουρανική» (palatal) θέση άρθρωσης αναφέρεται στην άρθρωση του πρόσθιου μέρους της γλώσσας με τη σκληρή υπερώα, όπως τα σύμφωνα [ç] ~ [j] στις λέξεις [ˈçeri] ~ [ˈjeri] («χέρι ~ γέρον»).

Η «υπερωική» (velar) θέση άρθρωσης αναφέρεται στην άρθρωση του οπίσθιου μέρους της γλώσσας με τη μαλακή υπερώα, όπως τα σύμφωνα /k~g~x~ɣ/ στις λέξεις /'kali ~ 'gafa ~ 'xali ~ 'ɣali/ («κάλλη ~ γκάφα ~ χάλι ~ Γάλλου»). Τα υπερωικά σύμφωνα έχουν οπίσθια θέση άρθρωσης πριν από σύμφωνα και οπίσθια φωνήεντα, αλλά πρόσθια θέση άρθρωσης, δηλαδή ουρανική, πριν από πρόσθια φωνήεντα (π.χ. [ˈkali ~ ˈcili] «κάλλη ~ κήλη»).

Η «μεταυπερωική» (uvular, postvelar) θέση άρθρωσης αναφέρεται στην άρθρωση του οπίσθιου μέρους της γλώσσας με την κιονίδα (σταφυλή), η οποία αποτελεί την προέκταση της μαλακής υπερώας, όπως το /R/ στη γαλλική λέξη “rose” (τριαντάφυλλο).

Η «φαρυγγική» (pharyngeal) θέση άρθρωσης αναφέρεται στην άρθρωση του οπίσθιου μέρους της γλώσσας με το φάρυγγα. Φαρυγγικά σύμφωνα δεν απαντώνται εν γένει σε ευρωπαϊκές γλώσσες, αλλά είναι κοινά σε άλλες γλώσσες (όπως στις Αραβικές το σύμφωνο [ʕ] στην λέξη [ˈʕamm]).

Η «λαρυγγική» ή «γλωττιδική» (glottal) θέση άρθρωσης αναφέρεται στην άρθρωση της γλωττίδας, η οποία, εκτός της βασικής λειτουργίας της φώνησης, έχει αρθρωτική δυνατότητα παραγωγής, τόσο στιγμιαίων όσο και τριβόμενων συμφώνων (όπως το στιγμιαίο [ʔ] στην λέξη [ˈstøʔd] “stöd” της Δανικής και το τριβόμενο /h/ στη λέξη /həʊm/ “home” της Αγγλικής).

2.2.2.3 Ηχηρότητα

Η φυσιολογία του λάρυγγα είναι αρκετά πολύπλοκη, επιτρέποντας στις φωνητικές πτυχές να λαμβάνουν διαφορετικές θέσεις άρθρωσης με αποτέλεσμα η φώνηση να επιτελείται με διαφορετικούς τρόπους, οι οποίοι αναφέρονται ως «τύποι φώνησης». Οι τύποι φώνησης καθορίζονται καταρχήν από τη φυσιολογία του λάρυγγα σε σχέση με τις διακριτικές λειτουργίες της ομιλίας και το φωνητικό σύστημα της γλώσσας.

Η διάκριση των τύπων φώνησης ως προς την ηχηρότητα είναι εξαιρετικά κοινή μεταξύ γλωσσών με διαφορετικά φωνητικά συστήματα. Κατά την παραγωγή των ηχηρών φθόγγων οι φωνητικές πτυχές είναι σε κλειστή θέση και πάλλονται, ενώ κατά την παραγωγή των άηχων φθόγγων οι φωνητικές πτυχές είναι σε ανοικτή θέση και δεν πάλλονται³⁶. Η Ελληνική έχει τον απλούστερο και κοινότερο τύπο φώνησης, δηλαδή τη διάκριση μεταξύ ηχηρών και άηχων συμφώνων, η οποία απαντάται σε διαφορετικές γλώσσες με διαφορετικά φωνητικά συστήματα.

Τα φωνήεντα και τα ημίφωνα, καθώς και τα ρινικά και υγρά σύμφωνα είναι βασικά ηχηρά και έτσι η ηχηρότητα αποτελεί τυπικό χαρακτηριστικό αυτών των κατηγοριών. Τα στιγμιαία και τα τριβόμενα σύμφωνα φέρουν διάκριση ηχηρότητας, κατά την οποία τα στιγμιαία /p~t~k/ και τα τριβόμενα /f~θ~s~x/ είναι άηχα, ενώ τα στιγμιαία /b~d~g/ και τα τριβόμενα /v~ð~z~γ/ είναι ηχηρά. Αυτό σημαίνει ότι τα ηχηρά σύμφωνα είναι κατά κανόνα περισσότερα από τα άηχα σύμφωνα στις περισσότερες γλώσσες, περιλαμβανομένης της Ελληνικής.

Τα άηχα σύμφωνα έχουν παραγωγή ήχου μόνο στη θέση άρθρωσης, ως αποτέλεσμα της αντίστοιχης στένωσης ή φραγμού κατά την παραγωγή της ομιλίας. Τα ηχηρά σύμφωνα έχουν διπλή παραγωγή ήχου, δηλαδή αφενός στον λάρυγγα, σύμφωνα με τη λειτουργία των φωνητικών πτυχών κατά την παραγωγή της ηχηρότητας, και αφετέρου στη θέση άρθρωσης, η οποία διαμορφώνει τον εξερχόμενο ήχο ανάλογα.

Τα φωνήεντα έχουν παραγωγή ήχου μόνο στο λάρυγγα, ως αποτέλεσμα της παλμικής δόνησης των φωνητικών πτυχών κατά την παραγωγή της ομιλίας. Ο αρχικός ήχος που παράγεται στο λάρυγγα τροποποιείται ακολούθως, σύμφωνα με τη θέση άρθρωσης και το σχήμα της στοματικής κοιλότητας και των χειλιών που καθορίζουν την ποιότητα και τις διακρίσεις των φωνηέντων, κυρίως σύμφωνα με το φωνητικό σύστημα της γλώσσας και το φωνητικό περιβάλλον.

³⁶Η παραγωγή της διάκρισης της ηχηρότητας είναι ένα πολυδιάστατο φωνητικό φαινόμενο, το οποίο σχετίζεται με ένα σύνολο φωνητικών παραμέτρων, αν και η λειτουργία των φωνητικών πτυχών αποτελεί βασικό παράγοντα διάκρισης.

2.3 Προσωδία

Η προσωδία μελετά παραδοσιακά, ως προς το φωνητικό σύστημα της γλώσσας, τις διακρίσεις μακρότητας και λεξικών τόνων που αποτελούν τυπικές διακρίσεις της προσωδίας σε λεξικό επίπεδο. Εκτός όμως από τη μακρότητα και τους λεξικούς τόνους, που μαζί με τη συλλαβική δομή αποτελούν βασικές έννοιες της προσωδίας σε λεξικό επίπεδο, η προσωδία μελετά τις επιδράσεις των φθόγγων στις παραμέτρους της προσωδίας, δηλαδή τη μικροπροσωδία, καθώς και διακρίσεις προσωδιακών κατηγοριών σε προτασιακό και κειμενικό επίπεδο. Οι διακυμάνσεις της προσωδίας κατά την παραγωγή της ομιλίας αναφέρονται ως «επιτονισμός» (ή «μελωδία»), δηλαδή διακυμάνσεις του ύψους της φωνής, και ως «ρυθμός», δηλαδή δομές τονισμένων και άτονων συλλαβών, καθώς και ταχύτητας της ομιλίας.

2.3.1 Λεξική προσωδία

Η λεξική προσωδία αναφέρεται σε ένα ευρύ φάσμα δομών και λειτουργιών της προσωδίας σε λεξικό επίπεδο, όπως η συλλαβική δομή, η μακρότητα και οι λεξικοί τόνοι. Στην Ελληνική, ο λεξικός τόνος έχει διακριτική λειτουργία, ενώ η συλλαβική δομή και η μακρότητα δεν έχουν διακριτικό χαρακτήρα.

2.3.1.1 Συλλαβική δομή

Η συλλαβή αποτελεί καθοριστικό παράγοντα παραγωγής της ομιλίας, καθώς συνίσταται βασικά στη συνάρθρωση συμφώνου και φωνήεντος, δηλαδή σε έναν πλήρη κύκλο ανοίγματος-κλεισίματος του στόματος, που αποτελεί και το βασικό τύπο της συλλαβής. Η συλλαβή αποτελείται από έναν ή περισσότερους φθόγγους. Σε περίπτωση μονόφθογγης συλλαβής, ο φθόγγος της συλλαβής είναι φωνήεν (ή δίφθογγος), ενώ σε περίπτωση πολύφθογγης συλλαβής, το φωνήεν συνδυάζεται με ένα ή περισσότερα σύμφωνα. Ο συνδυασμός των φθόγγων, καθώς και η μεταξύ τους σχέση στο πλαίσιο της συλλαβής, αναφέρονται ως η «συλλαβική δομή» της γλώσσας.

Τύποι συλλαβής

Η συλλαβή δεν αποτελεί απλή παράταξη συμφώνων και φωνηέντων, αλλά δομείται σύμφωνα με τρεις συλλαβικές κατηγορίες: την «έμβαση» (onset), τον «πυρήνα» (nucleus) και την «έξοδο» (coda). Η έμβαση αναφέρεται σε προφωνηεντικά σύμφωνα, ο πυρήνας σε φωνήεντα και διφθόγγους, καθώς και συλλαβικά σύμφωνα, και η έξοδος σε μεταφωνηεντικά σύμφωνα. Ο πυρήνας αποτελεί τη βασική κατηγορία και ουσιαστική προϋπόθεση της

συλλαβής, ενώ η έμβαση και η έξοδος συνδυάζονται στο πλαίσιο του πυρήνα. Η παραδοσιακή ανάλυση της συλλαβής ακολουθεί ιεραρχικό πρότυπο δομής, κατά το οποίο ο μεν πυρήνας με την έξοδο εντάσσονται σε μία ενότητα, τη «ρίμα» (rhyme), η δε έμβαση με τη ρίμα εντάσσονται σε άλλη ενότητα, τη συλλαβή.

Οι τύποι συλλαβής διακρίνονται βασικά ως προς τη «βαρύτητα» και την «ανοικτότητα». Η βαρύτητα της συλλαβής καθορίζεται από τη μακρότητα του φωνήεντος και την έξοδο της συλλαβής. Όταν το φωνήεν είναι μακρό ή δίφθογγος, η συλλαβή χαρακτηρίζεται ως «βαριά» (heavy). Επίσης, όταν ακολουθεί ένα ή περισσότερα σύμφωνα που ανήκουν στην ίδια συλλαβή, η συλλαβή είναι βαριά. Εάν, αντιθέτως, το φωνήεν της συλλαβής είναι βραχύ και αποτελεί ταυτόχρονα το τέλος της συλλαβής, η συλλαβή χαρακτηρίζεται ως «ελαφριά» (light)³⁷. Η Νέα Ελληνική δεν έχει διάκριση συλλαβικής βαρύτητας, ενώ η Αρχαία Ελληνική και άλλες γλώσσες, όπως η Σουηδική, έχουν διπλή διάκριση, δηλαδή ελαφριάς και βαριάς συλλαβής³⁸. Σε σχέση με τη βαρύτητα της συλλαβής, η ρίμα αποτελεί καθοριστικό παράγοντα διάκρισης, καθώς ο αριθμός των συμφώνων της έμβασης δεν επιφέρει διάκριση συλλαβικής βαρύτητας στις περισσότερες γλώσσες.

Η ανοικτότητα της συλλαβής καθορίζεται από την κατηγορία του φθόγγου στο τέλος της συλλαβής. Εάν το τέλος της συλλαβής είναι φωνήεν (ή δίφθογγος), η συλλαβή χαρακτηρίζεται ως «ανοιχτή», ενώ εάν το τέλος της συλλαβής είναι σύμφωνο η συλλαβή χαρακτηρίζεται ως «κλειστή». Η ανοικτή συλλαβή είναι ο κατεξοχήν συλλαβικός τύπος της Νέας Ελληνικής, ενώ η Αρχαία Ελληνική, καθώς και άλλες γλώσσες, όπως η Αγγλική και η Σουηδική, έχουν τόσο ανοιχτούς όσο και κλειστούς τύπους συλλαβικής δομής³⁹. Ο ανοιχτός τύπος συλλαβής είναι συχνός, ενώ ο κλειστός τύπος απαντάται σε λιγότερες γλώσσες και υπό ποικίλες προϋποθέσεις, γεγονός το οποίο καθιστά τον ανοικτό τύπο ως το βασικό τύπο συλλαβής.

³⁷Οι δίφθογγοι κατατάσσονται καταρχήν στην ίδια κατηγορία μακρότητας με τα μακρά φωνήεντα, είναι δηλαδή μακρές.

³⁸Ενίοτε απαντάται ο όρος «μακρά συλλαβή», που δηλώνει την παρουσία μακρού φθόγγου, κυρίως φωνήεντος, σε μία συλλαβή. Καθώς όμως η μακρότητα του φωνήεντος ισοδυναμεί με τη βαριά συλλαβή, η οποία μπορεί να μην περιλαμβάνει μακρούς φθόγγους, ως προς τη διάκριση βαρύτητας, ο όρος «μακρός» περιορίζεται σε διακρίσεις φθόγγων στην καθιερωμένη φωνητική ορολογία.

³⁹Η Νέα Ελληνική μπορεί να έχει κλειστές συλλαβές στο τέλος της λέξης, όπου απαντώνται συνήθως τα σύμφωνα /s/ (σίγμα) και /n/ (νι), ενώ σε δάνειες λέξεις και σε συντομογραφίες απαντάται το σύνολο των συμφώνων. Ωστόσο, τα σύμφωνα των τελικών ορίων της λέξης συλλαβοποιούνται με την επόμενη συλλαβή, εάν δεν παραβιάζεται η φωνοτακτική (π.χ. /a.'sfɪ.ɣume/ «ας φύγουμε»).

Φωνοτακτική

Η κατανομή των συμφώνων και των φωνηέντων στο πλαίσιο της συλλαβής ακολουθεί τους κανόνες που ορίζει η «φωνοτακτική» της γλώσσας, δηλαδή το σύστημα επιτρεπτών συνδυασμών φθόγγων στο πλαίσιο της συλλαβής. Η φωνοτακτική έχει ουσιαστική σημασία, αφενός για τη συλλαβική δομή και τη συλλαβική πολυμορφία και αφετέρου για το μορφολογικό και το λεξικό σύστημα της γλώσσας. Έτσι, ποικίλοι φωνητικοί κανόνες πηγάζουν από την αναγκαιότητα να εναρμονίσουν το συνδυασμό των φθόγγων, σύμφωνα με τη φωνοτακτική της γλώσσας, τόσο κατά τη σύνθεση του λεξικού όσο και κατά την εφαρμογή γραμματικών κανόνων με λεξικές επενθέσεις.

Η συλλαβή παρουσιάζει ποικίλες μορφές, που είναι συμβατές κατά κύριο λόγο με τη φωνοτακτική της αντίστοιχης γλώσσας. Πρώτον, η απλούστερη μορφή της συλλαβής είναι η μονόφθογγη συλλαβή, που αποτελείται από ένα φωνήεν, όπως η συλλαβή «ο» στη φράση «ο άνθρωπος». Δεύτερον, το φωνήεν, που είναι ο συλλαβικός πυρήνας και η απαραίτητη προϋπόθεση της συλλαβής, μπορεί να πλαισιώνεται είτε από προφωνηεντικά σύμφωνα σε θέση έμβασης, όπως η συλλαβή «το» στη φράση «το παιδί», είτε από μεταφωνηεντικά σύμφωνα, όπως η συλλαβή «ας» στη φράση «ας φύγουμε», σε θέση εξόδου συλλαβής⁴⁰. Τρίτον, το φωνήεν πλαισιώνεται τόσο από προφωνηεντικά όσο και από μεταφωνηεντικά σύμφωνα, όπως στη συλλαβή «τον» της φράσης «τον άνθρωπο».

Ο αριθμός προφωνηεντικών και μεταφωνηεντικών συμφώνων ποικίλλει στις διάφορες γλώσσες, συνήθως από ένα ως τρία, όπως στις λέξεις /'soma ~ 'stoma ~ 'stroma/ («σώμα ~ στόμα ~ στρώμα») και /'otos ~ 'sport ~ 'sorts/ («όρος ~ σπορτ ~ σορτζ»), αντίστοιχα. Ο συνδυασμός των συμφώνων διέπεται από κανόνες φωνοτακτικής, σύμφωνα με την οποία άλλοι συνδυασμοί είναι επιτρεπτοί και άλλοι όχι. Έτσι, προφωνηεντικοί συνδυασμοί, όπως συνδυασμοί συριστικών με στιγμιαία στις λέξεις /'spira ~ 'psira/ («σπείρα ~ ψείρα»), καθώς και στιγμιαίων με παλλόμενα (π.χ. /'protos/ «πρώτος») απαντώνται ευρύτατα στην Ελληνική ενώ, αντιθέτως, συνδυασμοί παλλόμενων με στιγμιαία δεν απαντώνται παρά μόνο μεταξύ συλλαβικών ορίων (π.χ. /'or.kos/ «όρκος»).

Η φωνοτακτική ποικίλλει σε διαφορετικές γλώσσες, σύμφωνα με τη συλλαβική δομή κάθε γλώσσας. Η φωνοτακτική της Ελληνικής επιτρέπει το συνδυασμό στιγμιαίων και συριστικών στην αρχή της συλλαβής, όπως στη λέξη /psixolo'gia/ «ψυχολογία». Αντιθέτως, η φωνοτακτική της Αγγλικής δεν επιτρέπει το συνδυασμό στιγμιαίων και συριστικών στην αρχή, παρά μόνο στο τέλος της συλλαβής (π.χ. /'stops/ «stops»).

⁴⁰Εκτός από τα φωνήεντα, τα υγρά και τα ρινικά μπορούν να αποτελούν συλλαβή σε γλώσσες όπως η Αγγλική, οπότε καλούνται «συλλαβικά σύμφωνα».

Η φωνοτακτική σχετίζεται με ποικίλους φθογγολογικούς κανόνες που εναρμονίζουν το συνδυασμό των φθόγγων. Ο αρχικός φθόγγος π.χ. της λέξης /psixolo'gia/ της Ελληνικής παραμένει στη Γαλλική (πρβ. /psikɔlɔzi/ “psychologie”), αλλά αποβάλλεται στην Αγγλική, καθώς η φωνοτακτική αυτής της γλώσσας δεν επιτρέπει το συγκεκριμένο συνδυασμό φθόγγων (πρβ. /sai'kɒləʒi/ “psychology”). Καταλήξεις με συμφωνικό σύμπλεγμα στην Αρχαία Ελληνική, όπως στη λέξη /'rɪnaks/ «πίναξ», τροποποιούνται κατά κανόνα στη Νέα Ελληνική (πρβ. /'rɪnakas/ «πίνακας»), καθώς η φωνοτακτική της τελευταίας δεν επιτρέπει συνδυασμό συμφώνων στο τέλος της συλλαβής και, κατ' επέκταση, της λέξης.

Συλλαβοποίηση

Η δομή της συλλαβής συνδέεται με τη «συλλαβοποίηση», δηλαδή την κατάτμηση ποικίλων γλωσσικών ενοτήτων, κυρίως λέξεων, σε συλλαβές. Βασική προϋπόθεση και κύριο κριτήριο συλλαβοποίησης είναι οι συλλαβικοί φθόγγοι, δηλαδή τα φωνήεντα, οι δίφθογγοι και τα συλλαβικά σύμφωνα. Η συλλαβοποίηση των συμφώνων καθορίζεται καταρχήν από το κριτήριο της ανοιχτοσυλλαβίας και το κριτήριο της φωνοτακτικής. Ο απλούστερος τρόπος καθορισμού της συλλαβοποίησης είναι η αναφορά στο λεξικό της γλώσσας, όπου ο συνδυασμός συμφώνων στην αρχή και στο τέλος λέξεων είναι συμβατός με τη φωνοτακτική δομή της γλώσσας.

Σύμφωνα με το κριτήριο της ανοιχτοσυλλαβίας, όλα τα σύμφωνα μεταξύ διαδοχικών συλλαβικών φθόγγων συλλαβοποιούνται με τον επόμενο συλλαβικό φθόγγο, ώστε οι συλλαβές να είναι ανοιχτές, δηλαδή να καταλήγουν σε φωνηεντικό φθόγγο. Η λέξη «καλημέρα», λόγου χάρη, αποτελείται από τέσσερις συλλαβές, οι οποίες αντιστοιχούν στους τέσσερις συλλαβικούς φθόγγους, δηλαδή τα φωνήεντα της λέξης, και συλλαβοποιείται ως /ka.li.'me.ra/. Η λέξη «καλησπέρα» αποτελείται επίσης από τέσσερις συλλαβές και όλα της τα σύμφωνα συλλαβοποιούνται με τον επόμενο συλλαβικό φθόγγο, δηλαδή /ka.li.'spe.ra/, σύμφωνα με το κριτήριο ανοιχτοσυλλαβίας. Παρομοίως, οι δισύλλαβες λέξεις «άστρο» και «ξύστρα» συλλαβοποιούνται ως /'a.stro/ και /'ksi.stra/, αντίστοιχα.

Το κριτήριο της ανοιχτοσυλλαβίας δεν ισχύει όμως, όταν ο συνδυασμός συμφώνων παραβιάζει τη φωνοτακτική της επόμενης συλλαβής. Οι λέξεις π.χ. «άνθος» και «άνθρωπος» συλλαβοποιούνται ως /'an.θos/ και /'an.θo.pos/, καθώς ο συνδυασμός ρινικών και τριβόμενων δεν απαντάται στην αρχή ελληνικών λέξεων. Περαιτέρω, το σύμφωνο /n/ αποτελεί αποδεκτή κατάληξη συλλαβής, καθώς απαντάται στο τέλος ελληνικών λέξεων. Η φωνοτακτική, δηλαδή, αποτελεί κριτήριο συλλαβοποίησης των συμφώνων, σε σχέση τόσο με προηγούμενες όσο και με επόμενες συλλαβές.

Τα παραπάνω παραδείγματα αποτελούν απλές μορφές συλλαβοποίησης της Ελληνικής, στις οποίες το κριτήριο της ανοικτοσυλλαβίας και το κριτήριο της φωνοτακτικής εφαρμόζονται συμπληρωματικά και επιφέρουν αποδεκτές μορφές συλλαβών. Αυτά τα κριτήρια δεν επαρκούν όμως σε άλλες περιπτώσεις, όπου απαντώνται προβληματικές μορφές συλλαβοποίησης. Η συλλαβοποίηση π.χ. της λέξης /'ramfos/ («ράμφος») δεν είναι συμβατή με το κριτήριο της ανοικτοσυλλαβίας, καθώς το σύμπλεγμα /mf/ δεν συνιστά κανονική φωνοτακτική της Ελληνικής στην αρχή λέξεων. Η συλλαβοποίηση του /m/ ή των συμφώνων /mf/ με την προηγούμενη συλλαβή είναι επίσης προβληματική, καθώς ούτε αυτά τα σύμφωνα συνιστούν κανονική φωνοτακτική της Ελληνικής στο τέλος λέξεων. Σε αυτού του είδους περιπτώσεις, η συλλαβοποίηση βάσει του κριτηρίου της ανοικτοσυλλαβίας ομαδοποιεί όλα τα σύμφωνα με την επόμενη συλλαβή (δηλ. /'ra.mfos/). Βάσει όμως του κριτηρίου της φωνοτακτικής, όλα τα σύμφωνα τα οποία αποτελούν κανονική φωνοτακτική, ως προς την αρχή λέξεων της αντίστοιχης γλώσσας, ομαδοποιούνται με την επόμενη συλλαβή (δηλαδή /'ram.fos/)⁴¹.

Ενίοτε απαντώνται και περισσότερα σύμφωνα μεταξύ συλλαβικών φθόγγων από τον επιτρεπόμενο αριθμό στην αρχή λέξεων, όπως π.χ. στις λέξεις «εκστρατεία» και «πανστρατιά», οι οποίες, κυρίως σύμφωνα με το κριτήριο της φωνοτακτικής, συλλαβοποιούνται ως /ek.stra.tia/ και /pan.stra.tia/, αντίστοιχα. Σε αυτά τα παραδείγματα, τα συλλαβικά όρια συμπίπτουν με τα μορφολογικά όρια των αντίστοιχων λέξεων, αν και η συλλαβοποίηση δύναται να αποκλίνει από τη μορφολογία, καθώς φράσεις όπως «τον άνθρωπο» και «ας φύγουμε» συλλαβοποιούνται ως /to.'nan.θro.po/ και /a.'sfí.yu.me/.

Η φωνοτακτική, όπως προαναφέρθηκε, επιφέρει και ποικίλους κανόνες, οι οποίοι τροποποιούν την κατανομή και το συνδυασμό των συμφώνων. Η προφορά π.χ. της λέξης «άσθμα» έχει θεωρητικά ως ['asθma], αν και προφέρεται και συλλαβοποιείται ως ['as.tma] και συχνά ως /'a.zma/ στην αυθόρμητη καθημερινή ομιλία, καταλήγοντας έτσι ως ομόηχο της λέξης «άσμα» /'a.zma/. Η προφορά της λέξης «άσθμα» ως ['a.zma] είναι αποτέλεσμα διαδοχικών κανόνων. Καταρχάς, το δασύ στιγμιαίο /t^h/ της Αρχαίας Ελληνικής, το οποίο μετατράπηκε σε τριβόμενο /θ/ στη Νέα Ελληνική αποβάλλεται, καθώς δεν αποτελεί επιτρεπτό συνδυασμό με το γειτονικό σύμφωνο στην αρχή ή στο τέλος λέξεων. Η αποβολή αυτή

⁴¹Το κριτήριο ανοικτοσυλλαβίας είναι βασικό επιχείρημα συλλαβοποίησης, αν και το κριτήριο φωνοτακτικής είναι εμφανές στην Ελληνική, της οποίας η συλλαβική δομή επιτρέπει και σύμφωνα στο τέλος της συλλαβής. Εξάλλου, η Αρχαία Ελληνική, της οποίας βασικές δομές διατηρούνται στην Νέα Ελληνική, χαρακτηρίζεται τόσο από ανοιχτές όσο και από κλειστές συλλαβές.

αποβαίνει στη γειτνίαση του τριβόμενου /s/ με το ρινικό /m/, η οποία έχει ως άμεσο αποτέλεσμα την εφαρμογή του κανόνα της ηχηροποίησης του τριβόμενου πριν από το ρινικό⁴².

Μία ιδιαίτερη περίπτωση συλλαβοποίησης αποτελούν τα διπλά σύμφωνα, τα οποία συλλαβοποιούνται σε διαφορετικές συλλαβές, σε αντίθεση με τα μακρά σύμφωνα, τα οποία συλλαβοποιούνται στην ίδια συλλαβή. Η Σουηδική π.χ. λέξη “pappa” (μπαμπάς) συλλαβοποιείται ως /'pap:.a/, ενώ η αντίστοιχη φινλανδική λέξη συλλαβοποιείται ως /'pap.pa/. Το σύμφωνο δηλαδή μεταξύ φωνηέντων λειτουργεί ως μακρό σύμφωνο στη Σουηδική, αλλά ως διπλό στη Φινλανδική. Ούτε η φωνοτακτική της Σουηδικής ούτε η φωνοτακτική της Φινλανδικής επιτρέπουν όμως την αντίστοιχη κατανομή μακρών και διπλών συμφώνων στην αρχή συλλαβών και, κατ' επέκταση, λέξεων. Εξάιρεση φωνοτακτικής και συλλαβικής τυπολογίας αποτελεί η Κυπριακή Ελληνική, η οποία επιτρέπει την κατανομή μακρών συμφώνων στην αρχή συλλαβών (π.χ. /'I:ion/ «λίγο»).

Η συλλαβοποίηση διπλών συμφώνων ακολουθεί τις βασικές αρχές συλλαβοποίησης των κατ' ακολουθία φωνηέντων, με κατά κανόνα ετεροσυλλαβική κατανομή. Η λέξη π.χ. «ποιητής» συλλαβοποιείται ως /pi.i.'tis/ σε αντίθεση με διφθόγγους και μακρά φωνήεντα που συλλαβοποιούνται στην ίδια συλλαβή και έχουν, συνεπώς, ταυτοσυλλαβική και όχι ετεροσυλλαβική κατανομή.

2.3.1.2 Μακρότητα

Η διάρκεια των φθόγγων διαφοροποιείται ποικιλοτρόπως, σύμφωνα με διαφορετικούς παράγοντες, εκ των οποίων βασικός είναι η μακρότητα των φθόγγων, δηλαδή «μακρός» ή «βραχύς» φθόγγος, είτε πρόκειται για φωνήεντα είτε για σύμφωνα. Η διάκριση της μακρότητας αναφέρεται παραδοσιακά ως «ποσοτική» διάκριση (quantity distinction), σε αντιπαράθεση με την «ποιοτική» διάκριση (quality distinction), η οποία αναφέρεται σε ενδογενείς διαφορές των φθόγγων με διακριτική λειτουργία.

Η διάκριση της μακρότητας απαντάται με διαφορετικούς τρόπους σε διαφορετικές γλώσσες. Έτσι, πολλές γλώσσες, όπως η Νέα Ελληνική, δεν έχουν το διακριτικό στοιχείο της μακρότητας, ενώ άλλες γλώσσες, όπως η Γερμανική και η Ιταλική, έχουν διακρίσεις μακρότητας, η πρώτη ως προς τα

⁴²Η λέξη “astma” (άσθμα) της Σουηδικής συλλαβοποιείται ως ['ast.ma], καθώς άλλες μορφές συλλαβοποίησης, βάσει π.χ. της ανοιχτοσυλλαβίας, παραβιάζουν την κανονική φωνοτακτική της γλώσσας. Έτσι, η προφορά της λέξης «άσθμα» παρουσιάζει ποικίλες μορφές σε διαφορετικές γλώσσες, γεγονός το οποίο είναι ενδεικτικό της σημασίας της συλλαβικής δομής και ειδικότερα της φωνοτακτικής στη διαμόρφωση τόσο προφορικών όσο και γραπτών μορφών της γλώσσας.

φωνήεντα και η δεύτερη ως προς τα σύμφωνα. Περαιτέρω, απαντώνται γλώσσες με διακρίσεις μακρότητας, τόσο ως προς τα σύμφωνα όσο και ως προς τα φωνήεντα, όπως η Αρχαία Ελληνική και η Σουηδική. Η διάκριση της μακρότητας, δηλαδή η διάκριση σε βραχείς και μακρούς φθόγγους, απαντάται συχνά στις γλώσσες, αν και υπάρχουν γλώσσες με πολλαπλές διακρίσεις, όπως η Εσθονική που, εκτός από τα βραχέα και μακρά φωνήεντα, έχει και «υπέρμακρα» φωνήεντα.

Η γραφική αναπαράσταση της μακρότητας ποικίλλει, σύμφωνα με την ορθογραφική παράδοση διαφορετικών γλωσσών. Έτσι, υπάρχουν γλώσσες χωρίς ορθογραφική ένδειξη της μακρότητας των φθόγγων, δεδομένου ότι αυτή η διάκριση ανάγεται από το λεξικό περιβάλλον, όπως τα φωνήεντα στη Γερμανική ή τη Σουηδική, ενώ σε άλλες γλώσσες χρησιμοποιούνται δύο γράμματα για τη διάκριση μακρότητας, είτε πρόκειται για φωνήεντα, όπως στη Φινλανδική, είτε για σύμφωνα, όπως στη Σουηδική⁴³.

Στη φωνητική μεταγραφή, η μακρότητα συμβολίζεται παραδοσιακά με άνω και κάτω τελεία, όπως στη σουηδική λέξη /gla:s/ «ποτήρι», όπου το φωνήεν είναι μακρό (πρβ. /glas/ «παγωτό»).

2.3.1.3 Λεξικοί τόνοι

Οι λεξικοί τόνοι αναφέρονται σε διακρίσεις προσωδίας σε λεξικό επίπεδο, όπως ο «δυναμικός τόνος» στη Νέα Ελληνική και Αγγλική, ο «μουσικός τόνος» στην Κινεζική και άλλες ασιατικές γλώσσες, και ο «μουσικοδυναμικός τόνος» στη Σουηδική και Σερβοκροατική⁴⁴.

Ο δυναμικός τόνος έχει καταρχήν συνταγματική σχέση, όπως στις λέξεις «νόμος ~ νομός» στην Ελληνική και στην λέξη “object” στην Αγγλική («αντικείμενο» ή «αντιτίθεμαι», σύμφωνα με τη θέση του τόνου), όπου μία συλλαβή έχει ιδιαίτερη βαρύτητα σε σχέση με άλλες συλλαβές. Η διάκριση του δυναμικού τόνου βασίζεται, κυρίως, στη μετατροπή της διάρκειας και της έντασης της φωνής, αν και μετατροπές της θεμελιώδους συχνότητας (ύψος φωνής) έχουν δυναμική συνεισφορά σε διακρίσεις δυναμικού τόνου, σύμφωνα κυρίως με τη γλώσσα και το φωνητικό περιβάλλον διάκρισης.

Ο μουσικός τόνος έχει κατεξοχήν παραδειγματική σχέση, όπως η λέξη /ma/ στην Κινεζική, η οποία μπορεί να φέρει τέσσερις διακριτικούς τόνους, δηλαδή «χαμηλό», «υψηλό», «ανοδικό», «καθοδικό», και έτσι να

⁴³Η διάκριση μακρότητας, εκτός της διαφοράς διάρκειας, έχει και διαφορές ποιότητας, όπως στη Σουηδική. Η Αρχαία Ελληνική έχει άλλα σύμβολα για την απόδοση μακρών φωνηέντων, όπως το «ω» για το μακρό /o/ και το «η» για το μακρό /ε/, ενώ τα μακρά σύμφωνα αποδίδονται κατά κανόνα από δύο γράμματα.

⁴⁴Ο δυναμικός, ο μουσικός και ο μουσικοδυναμικός τόνος αναφέρονται συνήθως ως “stress”, “tone” και “accent”, αντίστοιχα, στη διεθνή βιβλιογραφία.

προσδίδονται διαφορετικές έννοιες στην ομόηχη ως προς τους φθόγγους λέξη⁴⁵. Η διάκριση του μουσικού τόνου βασίζεται κατά κανόνα σε διακυμάνσεις της θεμελιώδους συχνότητας στο περιβάλλον κατανομής του, το οποίο είναι κατά κανόνα το φωνήεν, δηλαδή χαμηλή, υψηλή, ανοδική και καθοδική θεμελιώδης συχνότητα, σε σχέση με τις αντίστοιχες διακρίσεις. Ο παραδειγματικός χαρακτήρας του μουσικού τόνου έχει άμεση σχέση με την κατανομή του, η οποία είναι κατά κύριο λόγο σε συλλαβικό επίπεδο και κατ' αυτό τον τρόπο μία λέξη μπορεί να φέρει τόσους τόνους όσες και συλλαβές. Αυτό σημαίνει θεωρητικά ότι μία πολυσύλλαβη λέξη μπορεί να φέρει τον ίδιο, αλλά και διαφορετικούς τόνους σε κάθε συλλαβή.

Ο μουσικοδυναμικός τόνος έχει πρωτίστως συνταγματική σχέση, η οποία και προϋποθέτει την ύπαρξη παραδειγματικής σχέσης, όπως η λέξη “tankeñ” της Σουηδικής, που επιτρέπει διάκριση των μουσικοδυναμικών τόνων “acute” (οξύς) και “grave” (βαρύς) στην πρώτη συλλαβή, σύμφωνα με την οποία στην πρώτη περίπτωση σημαίνει «δεξαμενόπλοιο» και στη δεύτερη «σκέψη»⁴⁶. Η διάκριση του μουσικοδυναμικού τόνου βασίζεται τόσο σε διακυμάνσεις της διάρκειας και της έντασης της φωνής κατά τη συνταγματική σχέση, όσο και σε διακυμάνσεις της θεμελιώδους συχνότητας κατά την παραδειγματική σχέση του φωνητικού περιβάλλοντος κατανομής. Ειδικότερα, στη Σουηδική, η διάκριση του τόνου έγκειται στο συγχρονισμό της διακύμανσης της θεμελιώδους συχνότητας και της διάρκειας του φωνήεντος στο περιβάλλον κατανομής.

Οι τύποι τόνων έχουν βασικές διαφορές σε διαφορετικές γλώσσες, τόσο ως προς την κατανομή όσο και ως προς την λειτουργία τους, πέρα και ανεξάρτητα από το συνδυασμό και τη λειτουργία των παραμέτρων της φωνής και τη φωνητική δομή. Καταρχάς, είναι δύο οι βασικοί τόνοι κατανομής που απαντώνται σε λεξικό επίπεδο, ο «ελεύθερος τόνος» και ο «σταθερός τόνος», και η ύπαρξη του ενός σε μία γλώσσα αποκλείει εξ ορισμού την ύπαρξη του άλλου.

Ο ελεύθερος τόνος μπορεί να κατανέμεται σε διαφορετικές συλλαβές της λέξης και η θέση του καθορίζεται αφενός από το λεξικό και αφετέρου από

⁴⁵Κάθε συλλαβή/φωνήεν φέρει διακρίσεις μουσικού τόνου στην Κινεζική, το οποίο είναι τυπικό χαρακτηριστικό της παραδειγματικής σχέσης του μουσικού τόνου.

⁴⁶Η Αρχαία Ελληνική επίσης, όπως είναι ευρύτατα αποδεκτό, έφερε διάκριση μουσικοδυναμικού τόνου, η οποία όμως ουδετεροποιήθηκε με την εξάλειψη της μακρότητας και άλλων μετατροπών του φωνητικού συστήματος κατά την ελληνιστική περίοδο (από τον τρίτο περίπου π.Χ. αιώνα και έπειτα). Η εν λόγω διάκριση αποδιδόταν με την «οξεία» και την «περισπωμένη», ενώ η «βαρεία» δεν αποτελούσε τονική διάκριση.

τη γραμματική της αντίστοιχης γλώσσας⁴⁷. Η κατανομή του τόνου στις λέξεις π.χ. «νόμος» και «νομός» καθορίζεται από το λεξικό, καθώς αμφότερες οι λέξεις ανήκουν στην ίδια γραμματική κατηγορία, ενώ ο τόνος της λέξης «ταξίδεψα» καθορίζεται τελικά από τη γραμματική, καθώς δηλώνει, σε συνδυασμό με την κατάληξη, τον αόριστο χρόνο.

Ο σταθερός τόνος, αντιθέτως, κατανέμεται σε συγκεκριμένη συλλαβή της λέξης σε γλώσσες με προσωδιακό σύστημα σταθερού τόνου, όπως π.χ. στην αρχική συλλαβή στην Ουγγρική και στην παραλήγουσα στην Πολωνική, και δεν απαντάται σε άλλη συλλαβή παρά τις εναλλακτικές μορφές της σύνθεσης του λεξικού. Ως προς την λειτουργία, ο μεν ελεύθερος τόνος έχει διακριτική λειτουργία σε λεξικό επίπεδο, αλλάζει δηλαδή την λεξική σημασία, ο δε σταθερός τόνος έχει οριοθετική λειτουργία, σύμφωνα με την κατανομή του σε σχέση με την αρχή ή το τέλος της λέξης.

Η γραφική αναπαράσταση λεξικών τόνων ποικίλλει, σύμφωνα με την ορθογραφική παράδοση διαφορετικών γλωσσών. Έτσι, υπάρχουν γλώσσες χωρίς ορθογραφική ένδειξη τόνου, όπως η Αγγλική, δεδομένου ότι αυτή η διάκριση προκύπτει από το λεξικό περιβάλλον, ενώ άλλες γλώσσες έχουν τονικά σύμβολα, συνήθως στο φωνήεν, όπως η Ελληνική. Αντιθέτως, υπάρχουν γλώσσες με τονικά σύμβολα χωρίς διακριτική λειτουργία, τα οποία είναι απλώς γραφικά σύμβολα, όπως η Γαλλική και η Σουηδική⁴⁸.

Στη φωνητική μεταγραφή, ο λεξικός τόνος αποδίδεται με άνω κάθετο τόνο στην αρχή της τονισμένης συλλαβής, είτε η συλλαβή αρχίζει με σύμφωνο είτε με φωνήεν (π.χ. /'ogos ~ o'tos/ «όρος ~ ορός»)⁴⁹. Συνεπώς, κατά τη φωνητική μεταγραφή, ο λεξικός τόνος αναφέρεται στη συλλαβή και όχι στο φωνήεν. Αν και το φωνήεν είναι κυρίως φορέας των παραμέτρων της φωνής, το σύμφωνο συμμετέχει, ωστόσο, με ποικίλους τρόπους σε διακρίσεις λεξικού τόνου στις περισσότερες γλώσσες.

⁴⁷Ο «ελεύθερος τόνος» (free stress) είναι καταχρηστικός όρος, όπως και άλλοι όροι της φωνητικής. Στην Ελληνική π.χ. η θέση του λεξικού τόνου περιορίζεται στις τρεις τελευταίες συλλαβές της λέξης, ενώ διάφορες γλώσσες έχουν διάφορους περιορισμούς.

⁴⁸Οι ελληνικοί όροι «οξεία», «βαρεία» και «περισπωμένη» απαντώνται ως “acute”, “grave” και “circumflex”, αντίστοιχα. Πρόκειται, όμως, κατά βάση για γραφικά σύμβολα, όπως στη Γαλλική, παρά για προσωδιακές κατηγορίες, οι οποίες, ασχέτως γραφικών συμβόλων, μπορεί να διαφέρουν σε διαφορετικές γλώσσες. Στη Σουηδική π.χ., τα γραφικά σύμβολα οξείας και βαρείας δεν σχετίζονται συνήθως με προσωδιακές διακρίσεις οξείας και βαρείας, οι οποίες όμως δεν αποδίδονται απαραίτητα με γραφικά σύμβολα.

⁴⁹Ως προς τη φωνητική γραφή άλλων τύπων τόνων, βλ. Πίνακα 1.1.

2.3.2 Προτασιακή προσωδία

Η προτασιακή προσωδία αναφέρεται σε ένα ευρύ φάσμα δομών και λειτουργιών της γλώσσας σε προτασιακό επίπεδο, όπως ο προτασιακός τόνος, η σύνταξη, οι τύποι πρότασης και ο ρυθμός. Η προτασιακή προσωδία αποτελεί επίσης καθοριστικό παράγοντα παραγλωσσικών διακρίσεων, όπως ο θαυμασμός, η έκπληξη και ο θυμός, καθώς και εξωγλωσσικών διακρίσεων, όπως η ηλικία, το φύλο και η φυσική κατάσταση του ομιλητή. Όπως οι φθόγγοι συνδυάζονται με ποικίλους τρόπους, σύμφωνα με τους φωνοτακτικούς κανόνες για τη σύνθεση των συλλαβών, έτσι και οι συλλαβές συνδυάζονται με ποικίλους τρόπους, σύμφωνα με τους μορφολογικούς και λεξικούς κανόνες για τη σύνθεση των λέξεων. Ακολούθως, οι λέξεις δεν αποτελούν απλή παράταξη, αλλά εντάσσονται σε ευρύτερες προσωδιακές δομές, σύμφωνα με την λειτουργία της πρότασης σε ένα γλωσσικό περιβάλλον. Έτσι, η προτασιακή προσωδία σχετίζεται άμεσα και έχει αλληλεπιδράσεις, τόσο με τη σύνταξη όσο και με τη σημασιολογία και την πραγματολογία, καθώς αποτελεί βασικό παράγοντα καθορισμού των λειτουργιών της πρότασης.

2.3.2.1 Προτασιακοί τόνοι

Μία γλωσσική ενότητα, όπως η λέξη, μπορεί να έχει ιδιαίτερο σημασιολογικό βάρος σε ένα γλωσσικό περιβάλλον και να φέρει προσωδιακή διάκριση σε προτασιακό επίπεδο, η οποία αναφέρεται συνήθως ως «εμφατικός τόνος» (ή «προτασιακός τόνος»). Στην ερώτηση π.χ. «Ποιοι κυνηγάνε τις γάτες;», η λέξη «σκύλοι» της απάντησης «Οι **σκύλοι** κυνηγάνε τις γάτες.» φέρει εμφατικό τόνο, καθώς αυτή η λέξη αποτελεί το σημασιολογικό επίκεντρο της πρότασης⁵⁰. Η κατανομή του εμφατικού τόνου είναι συνδεδεμένη με την πληροφοριακή δομή της πρότασης, σύμφωνα με την οποία η γλωσσική ενότητα που φέρει εμφατικό τόνο αποτελεί την κατεξοχήν άγνωστη πληροφορία της πρότασης και, συνεπώς, τη σχετικά σημαντικότερη πληροφορία στο συγκεκριμένο γλωσσικό περιβάλλον. Ποικίλες ελλειπτικές μορφές, όπως «Οι σκύλοι τις κυνηγάνε.» ή απλώς «Οι σκύλοι.», στο παραπάνω παράδειγμα, καταδεικνύουν την άμεση σχέση μεταξύ της πληροφοριακής δομής και της γλωσσικής δομής της πρότασης⁵¹.

⁵⁰Οι λέξεις που φέρουν προτασιακό τόνο γράφονται ποικιλοτρόπως, όπως με κεφαλαία γράμματα, πλάγια γράμματα, έντονους χαρακτήρες και υπογεγραμμένες.

⁵¹Μία λέξη μπορεί να φέρει διακρίσεις προτασιακής προσωδίας σε ελλειπτικά και διαλογικά περιβάλλοντα, οι οποίες λειτουργούν κατά βάση ανεξάρτητα από τη λεξική προσωδία.

Το σημασιολογικό επίκεντρο της πρότασης μπορεί όμως να σχετίζεται με ευρύτερες γλωσσικές ενότητες, όπως με τη φράση «**κυνηγάνε τις γάτες**», η οποία αποτελεί απάντηση της ερώτησης «Τι κάνουν οι σκύλοι;». Αν και το σύνολο της φράσης «κυνηγάνε τις γάτες» αποτελεί άγνωστη πληροφορία στο συγκεκριμένο γλωσσικό περιβάλλον, ο εμφατικός τόνος κατανέμεται στην τελευταία λεξική ενότητα, το οποίο αποτελεί τυπικό χαρακτηριστικό σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες, περιλαμβανομένης της Ελληνικής. Έτσι, μία πρόταση μπορεί να έχει ποικίλες σημασιολογικές διακρίσεις σε σχέση με τη δομή της έμφασης και την κατανομή του εμφατικού τόνου. Η λέξη «γάτες», για παράδειγμα, της πρότασης «κυνηγάνε τις γάτες» φέρει εμφατικό τόνο, ως απάντηση της ερώτησης «Τι κάνουν οι σκύλοι;». Ο συσχετισμός του σημασιολογικού επίκεντρου της πρότασης με ευρύτερες γλωσσικές ενότητες, όπως με τη φράση «κυνηγάνε τις γάτες», και με λεξικές ενότητες, όπως «γάτες», αναφέρεται αντίστοιχα ως «εκτεταμένη έμφαση» (broad focus) και «περιορισμένη έμφαση» (narrow focus)⁵².

Εκτός από τον εμφατικό τόνο, ένας άλλος τόνος σχετίζεται με το σημασιολογικό επίκεντρο και το γλωσσικό περιβάλλον της πρότασης, ο οποίος συνήθως αναφέρεται ως «αντιπαραθετικός τόνος». Στην πρόταση «Όχι, οι **σκύλοι** κυνηγάνε τις γάτες.», ως απάντηση της ερώτησης «Τα παιδιά κυνηγάνε τις γάτες;», η λέξη «σκύλου» αποτελεί μεν τη γλωσσική ενότητα της έμφασης, συσχετίζει δε μία γλωσσική ενότητα με κάποια άλλη, δηλαδή τη λέξη «σκύλου» με τη λέξη «παιδιά» στο εν λόγω παράδειγμα. Ο εμφατικός τόνος και ο αντιπαραθετικός τόνος έχουν διαφορετικές λειτουργίες και η κατανομή του ενός σε ένα γλωσσικό περιβάλλον αποκλείει κατά κανόνα την κατανομή του άλλου⁵³.

Οι εμφατικοί και αντιπαραθετικοί τόνοι είναι ιδιαίτερα κοινοί σε διάφορες γλώσσες με διαφορετικά προσωδιακά και φωνητικά συστήματα και αποτελούν, μαζί με τους λεξικούς τόνους, βασικές προσωδιακές κατηγορίες της γλώσσας. Ακόμη και γλώσσες με ιδιότυπο προσωδιακό σύστημα, όπως η Γαλλική, η οποία δεν έχει λεξικούς τόνους, τουλάχιστον σύμφωνα με την παραδοσιακή προσέγγιση, χρησιμοποιεί τους εμφατικούς τόνους σε ποικίλα γλωσσικά περιβάλλοντα για τη δήλωση του σημασιολογικού επίκεντρου της πρότασης και τη συσχέτιση γλωσσικών εννοιών με άλλες ενότητες του ευρύτερου γλωσσικού περιβάλλοντος.

⁵²Ο εμφατικός τόνος αναφέρεται συχνά και ως «εστίαση» (focus), αν και η εστίαση έχει συνηθέστερα σημασιολογικό προσδιορισμό, σύμφωνα με το γλωσσικό εύρος που αντιστοιχεί στην άγνωστη πληροφορία.

⁵³Αν και θεωρητικώς ο εμφατικός τόνος και ο αντιπαραθετικός τόνος επιτελούν διακριτές γλωσσικές λειτουργίες, δεν υπάρχει εντούτοις ευρεία πειραματική εμπειρία ως προς την προσωδιακή δομή και διάκριση κατά την παραγωγή, την ακουστική και αντίληψη της φωνής μεταξύ αυτών σε διάφορες γλώσσες.

Ωστόσο, τόσο ο εμφατικός όσο και ο αντιπαραθετικός τόνος, υπό την προϋπόθεση ότι αποτελούν διακριτικές προσωδιακές κατηγορίες σε μία γλώσσα, έχουν δύο βασικά λειτουργικά χαρακτηριστικά. Πρώτον, την προβολή μιας γλωσσικής ενότητας, όπως η λέξη, σε σχέση με το άμεσο γλωσσικό περιβάλλον, όπως η πρόταση, και, δεύτερον, τη συσχέτιση της προβαλλόμενης γλωσσικής ενότητας με το ευρύτερο γλωσσικό περιβάλλον, το οποίο είναι κατά κανόνα εξωπροτασιακό⁵⁴. Τυπική πειραματική μεθοδολογία για την κατανομή και φωνητική ανάλυση του προτασιακού τόνου αποτελεί η σύνταξη ενός περικείμενου ερώτησης, η οποία έχει ως σκοπό την ανάδειξη της αντίστοιχης πληροφορίας και συνεπώς την κατανομή του προτασιακού τόνου (βλ. παραπάνω).

Η δομή της έμφασης και η κατανομή του εμφατικού τόνου έχει άμεση επίδραση στην κατανομή των προσωδιακών παραμέτρων της φωνής, όπως η θεμελιώδης συχνότητα, η διάρκεια και η ένταση. Εκτός των προσωδιακών παραμέτρων της φωνής, η δομή της έμφασης μπορεί να έχει ποικίλες επιπτώσεις στη σειρά των συντακτικών όρων της πρότασης, όπως στην πρόταση «τους **σκύλους** κυνηγάνε οι γάτες», όπου η λέξη «σκύλους», δεδομένου του κατάλληλου γλωσσικού περιβάλλοντος, αποτελεί το σημασιολογικό επίκεντρο της πρότασης και προτάσσεται στην αρχή της⁵⁵.

Ποικίλες διακρίσεις της έμφασης και της προτασιακής προσωδίας εν γένει αποτελούν ενίοτε καθοριστικές σημασιολογικές διακρίσεις προτάσεων με πανομοιότυπη λεξική παράταξη, όπως στο παράδειγμα «έχω **λίγα** χρήματα» (και δεν σκέφτομαι να πάω διακοπές) και «έχω λίγα χρήματα» (και σκέφτομαι να πάω διακοπές). Περαιτέρω, η προτασιακή προσωδία αποτελεί καθοριστικό παράγοντα ποικίλων γραμματικών διακρίσεων, όπως στο παράδειγμα «Δεν **πίνει** γιατί έχασε τη δουλειά του.» (δηλαδή πίνει, αλλά όχι επειδή έχασε τη δουλειά του) και «Δεν πίνει γιατί **έχασε** τη δουλειά του.» (δηλαδή δεν πίνει, επειδή έχασε τη δουλειά του). Έτσι, αν και προτάσεις με πανομοιότυπη λεξική και συντακτική δομή παρουσιάζουν φαινομενική αμφισημία, δεδομένων όμως των αντίστοιχων προσωδιακών διακρίσεων, το φαινόμενο αμφισημίας εκλείπει ουσιαστικά.

Η προτασιακή προσωδία συσχετίζεται ακόμη με το μορφολογικό σύστημα και τη γραμματική της γλώσσας γενικότερα, όπου η κατανομή της

⁵⁴Εκτός των εμφατικών και αντιπαραθετικών τόνων, διαφορετικές γλώσσες μπορεί να φέρουν και άλλους τόνους με ποικίλες διακρίσεις, όπως η ελληνική πρόταση «Η Μερσεντές είναι και **το** αυτοκίνητο.» όπου το άρθρο «το» αποδίδει υπερθετική ιδιότητα. Επίσης, λανθασμένη προφορά μπορεί να επιφέρει αντιπαραθετικό παρατονισμό, όπως /ka'los/ «καλός» (και όχι /ta'los/).

⁵⁵Η έμφαση μπορεί να έχει διαφορετικές επιδράσεις στη σύνταξη διαφορετικών γλωσσών, όπως της Ρωσικής, στην οποία η παράταξη των γλωσσικών ενότητων που φέρουν έμφαση στο τέλος της πρότασης αποτελεί κοινότατο φαινόμενο.

έμφασης μπορεί να επιφέρει την επιπρόσθετη χρήση λειτουργικών μορφημάτων, όπως στην πρόταση «Η Μαρία τις **πέρασε** τις εξετάσεις.». Η εν λόγω πρόταση μπορεί να λάβει και εναλλακτικές μορφές σύνταξης, όπως «Τις **πέρασε** τις εξετάσεις η Μαρία.», όπου η κατανομή του εμφατικού τόνου και η επανάληψη του λειτουργικού μορφήματος #τις#⁵⁶ συναποτελούν τον προσδιορισμό της έμφασης⁵⁷. Επίσης, η μορφολογική σύνθεση του λεξικού μπορεί να αποτελεί λεξικό στοιχείο έμφασης, όπως τα μορφήματα #κατα# και #παρα# στα παραδείγματα «Μας **κατατρόμαξες** τις προάλλες», «Το **παρακάναμε** τελευταία», καθώς και ο υπερθετικός βαθμός των επιθέτων, όπως «Η Ελλάδα είναι **ωραιότατη**.».⁵⁸ Η προτασιακή προσωδία, και ειδικότερα η έμφαση, έχει κατεξοχήν εξωγλωσσικούς συσχετισμούς, όπως μορφασμοί προσώπου, χειρονομίες, νοήματα, κ.λπ.

2.3.2.2 Τύποι πρότασης

Εκτός από τις βασικές λειτουργίες των επιμέρους δομών, όπως η σύνταξη και η έμφαση, η προτασιακή προσωδία αποτελεί καθοριστικό παράγοντα του χαρακτηρισμού και της λειτουργίας της πρότασης ως ένα ενιαίο σύνολο. Η λειτουργία της προσωδίας είναι εμφανέστατη στον προφορικό λόγο, στον οποίο οι ελλειπτικές δομές της γλώσσας αποτελούν περισσότερο κανόνα παρά εξαίρεση. Παραδοσιακά, μια πρόταση ταξινομείται κυρίως σύμφωνα με τη μορφολογική και συντακτική δομή των λεξικών κατηγοριών που την απαρτίζουν. Οι διαφορετικές κατηγορίες προτάσεων καλούνται «τύποι πρότασης» και αναφέρονται καταρχήν στην λειτουργία της πρότασης σε ένα δεδομένο περιβάλλον, όπως απόφανση, ερώτηση και προσταγή.

Ωστόσο, η αντιστοιχία μεταξύ προτασιακών τύπων και προτασιακών λειτουργιών δεν είναι κατά κανόνα ένα-προς-ένα, αλλά ένα-προς-πολλά, τουλάχιστον σύμφωνα με μορφολογικά και συντακτικά κριτήρια. Η πρόταση π.χ. «Θα το γράψεις το γράμμα.», αν και αντιστοιχεί κατά βάση στον καταφατικό τύπο πρότασης, μπορεί να έχει ποικίλες προτασιακές

⁵⁶Το σύμβολο # χρησιμοποιείται για την οριοθέτηση των μορφημάτων.

⁵⁷Η χρήση της μορφολογίας σε συνδυασμό με την προσωδία για τον προσδιορισμό της έμφασης είναι κοινή σε πολλές γλώσσες, όπως στην Αγγλική “Maria **did** pass the exams” (Η Μαρία τις **πέρασε** τις εξετάσεις), όπου το βοηθητικό ρήμα “do” αποτελεί λεξικό στοιχείο έμφασης. Επίσης, η εν λόγω πρόταση μπορεί να έχει εναλλακτικές μορφές, όπως “**It’s the exams** that Maria passed”, όπου η λεξική ενότητα η οποία φέρει έμφαση προτάσσεται στην αρχή της πρότασης, σε συνδυασμό με την περίφραση “it’s” και την αντίστοιχη κατανομή της προτασιακής προσωδίας.

⁵⁸Ενίοτε ο εμφατικός τόνος κατανέμεται σε άλλη συλλαβή από αυτή που βρίσκεται ο λεξικός τόνος, φαινόμενο που αναφέρεται ως «παρατονισμός».

λειτουργίες εκτός της απόφασης, όπως ερώτηση και προσταγή («Θα το γράψεις το γράμμα;» και «Θα το γράψεις το γράμμα!» αντίστοιχα⁵⁹). Έτσι, η προσωδία έχει γραμματικοποιηθεί και σε προτασιακό επίπεδο, όπου επιφέρει ποικίλες διακρίσεις, συνήθως αλλά όχι απαραίτητα, σε συνδυασμό με άλλα γλωσσικά στοιχεία. Περαιτέρω, η προσωδία έχει ένα ευρύ φάσμα παραγλωσσικών λειτουργιών, όπως απορία και δυσπιστία, αποτελώντας καθοριστικό παράγοντα των εν λόγω διακρίσεων.

Οι τύποι της πρότασης εντάσσονται σε ένα ευρύ πεδίο διαφορετικών περιβαλλόντων, τα οποία διαμορφώνουν την λειτουργία και τη σημασία της στα συγκεκριμένα περιβάλλοντα. Έτσι, η επίδραση διαφορετικών περιβαλλόντων και πραγματολογικών διακρίσεων στην λειτουργία της πρότασης, εντάσσεται σε λειτουργικές διακρίσεις των τύπων της πρότασης. Εντούτοις, η προτασιακή προσωδία μπορεί να φέρει πραγματολογικές διακρίσεις της πρότασης, οι οποίες λειτουργούν συνδυαστικά με τους τύπους της πρότασης, και αποδίδουν τις πολλαπλές λειτουργίες της. Συνεπώς, η κατά τρόπον τινά καθιερωμένη υπόθεση «μία πρόταση μπορεί να έχει διαφορετικές σημασίες σε διαφορετικά περιβάλλοντα» είναι μία υπεραπλουστευμένη προσέγγιση, καθώς η προσωδιακή δομή μιας πρότασης μπορεί να είναι διαφορετική σε διαφορετικά περιβάλλοντα, οπότε δεν πρόκειται για μία και την αυτή πρόταση⁶⁰.

2.3.2.3 Ρυθμός

Η προτασιακή προσωδία χαρακτηρίζεται περαιτέρω από το ρυθμό, ο οποίος αναφέρεται κυρίως στη χρονική κατανομή και σχέση τονισμένων και άτονων συλλαβών, καθώς και στην ταχύτητα της ομιλίας. Βασική μονάδα του ρυθμού είναι η «τονική ομάδα», η οποία αποτελείται από την τονισμένη συλλαβή και όσες τυχόν άτονες συλλαβές ακολουθούν μέχρι την επόμενη τονισμένη συλλαβή. Ο χρόνος της τονικής ομάδας σχετίζεται καταρχάς με την προσωδιακή τυπολογία της γλώσσας.

⁵⁹Οι διακρίσεις των προτασιακών τύπων αποδίδονται στην ορθογραφία με διαφορετικά σημεία στίξης. Ο αριθμός όμως των σημείων στίξης είναι περιορισμένος, ειδικά σε σχέση με τις διακριτικές λειτουργίες της πρότασης ως σύνολο, και ειδικότερα της προσωδίας, οπότε και εδώ η σχέση μεταξύ αυτών είναι κατεξοχήν ένα-προς-πολλά.

⁶⁰Προτάσεις που δεν διαφέρουν, παρά μόνο ως προς την προσωδία ταξινομούνται τυπολογικά ως «ίδιες» προτάσεις. Διακριτικές δομές της προσωδίας επιφέρουν όμως γλωσσικές διακρίσεις, κατά ανάλογο τρόπο π.χ. με το λεξικό, και κατά συνέπεια το σύνολο παραγωγής διακριτικών δομών έχει ως αποτέλεσμα την παραγωγή διακριτικών προτάσεων.

Σε μερικές γλώσσες, όπως στη Γαλλική, ο χρόνος της τονικής ομάδας τείνει προς αναλογία με τον αριθμό των συλλαβών που την αποτελούν και αναφέρεται ως «συλλαβικός ρυθμός». Αντιθέτως, σε άλλες γλώσσες, όπως στην Αγγλική, ο χρόνος της τονικής μονάδας τείνει προς ισοχρονία, σύμφωνα με την οποία η χρονική διαφορά μεταξύ τονικών ομάδων ελαχιστοποιείται κατά το δυνατόν, και αναφέρεται ως «τονικός ρυθμός»⁶¹. Ωστόσο, η διάκριση μεταξύ συλλαβικού και τονικού ρυθμού είναι σχετική έννοια, καθώς παρουσιάζεται αξιοσημείωτη μεταβλητότητα ρυθμού κατά την παραγωγή της ομιλίας στις περισσότερες γλώσσες. Η Ελληνική έχει ενδεικτικές τάσεις προς ισοχρονία, αν και η ταξινόμησή της εμπίπτει κυρίως στο συλλαβικό ρυθμό, καθώς η διάρκεια των τονικών ομάδων αυξάνεται σχετικά αναλογικά με την αύξηση του πλήθους των συλλαβών.

Η κανονική κατανομή του ρυθμού επιτελείται ποικιλοτρόπως σε διαφορετικές γλώσσες. Σε γλώσσες τονικού ρυθμού, όπως στην Αγγλική, ο λεξικός τόνος συνήθως μετατίθεται σε άλλη συλλαβή όταν γειτνιάζει με άλλο λεξικό τόνο, έτσι ώστε το διάστημα μεταξύ τονισμένων συλλαβών να είναι ανάλογο με άλλα περιβάλλοντα με περισσότερες άτονες συλλαβές. Έτσι, ενώ στη λέξη “thirteen” (δεκατρία) ο λεξικός τόνος κατανέμεται στη λήγουσα, σε γειτονικά περιβάλλοντα με άλλον λεξικό τόνο, όπως στη φράση “thirteen men” (δεκατρείς άντρες), παρατηρείται αναβίβαση του λεξικού τόνου στην παραλήγουσα. Το εν λόγω παράδειγμα είναι χαρακτηριστική ένδειξη της διαφοράς ρυθμού και γλωσσικής τυπολογίας μεταξύ Αγγλικής και Ελληνικής, καθώς οι λεξικοί τόνοι της φράσης «δεκατρείς άνδρες» παραμένουν σε σταθερή θέση και δεν μεταβιβάζονται για λόγους διατήρησης ισοχρονίας μεταξύ των τονικών ομάδων.

Εκτός της μετάθεσης του λεξικού τόνου, προς διατήρηση ρυθμικής ισοχρονίας σε γλώσσες τονικού ρυθμού, όπως στην Αγγλική, ολιγάριθμες άτονες συλλαβές έχουν κατά κανόνα μεγαλύτερη διάρκεια από ό,τι πολυάριθμες άτονες συλλαβές. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, διαφορετικές τονικές ομάδες με διαφορετικό αριθμό άτονων συλλαβών τείνουν να έχουν ισόποση διάρκεια, δηλαδή ισοχρονία των τονικών ομάδων.

Ο ρυθμός της γλώσσας και η παραγωγή ισόχρονων γλωσσικών ενοτήτων δεν περιορίζεται στην παραγωγή τονικών ομάδων, αλλά περιλαμβάνει επίσης την παραγωγή παύσεων. Διάφορες γλωσσικές ενότητες, όπως οι στίχοι στην ποίηση, συνδυάζονται με διαφορετικής διάρκειας παύσεις, έτσι ώστε να επιφέρεται κατά το δυνατόν ισόχρονη παραγωγή στίχων. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, επιτυγχάνεται σχετική ρυθμική σταθερότητα, σε σχέση πρωτίστως με τους στίχους, παρά με τις τονικές ομάδες.

⁶¹Ο συλλαβικός ρυθμός και ο τονικός ρυθμός αναφέρονται συνήθως στη διεθνή βιβλιογραφία ως “syllable-timed” και “stress-timed”, αντίστοιχα.

2.3.3 Κειμενική προσωδία

Η κειμενική προσωδία μελετά τις δομές και τις λειτουργίες της προσωδίας σε κειμενικό επίπεδο, όπως οι κειμενικοί δείκτες, η δομή του κειμένου και η σειρά των ομιλητών. Η κειμενική προσωδία αναφέρεται καταρχήν στην προφορική παραγωγή γραπτών κειμένων, όπως η ανάγνωση, αν και ουσιαστικά περιλαμβάνει το σύνολο διαφορετικών τύπων κειμένων, τόσο της προφορικής όσο και γραπτής γλώσσας⁶².

2.3.3.1 Κειμενικοί δείκτες

Οι κειμενικοί δείκτες αναφέρονται κυρίως σε λέξεις και γλωσσικές εκφράσεις με κειμενικές παρά λεξικές ή γραμματικές λειτουργίες σε ένα συγκεκριμένο γλωσσικό περιβάλλον, όπως η λέξη «τώρα» στην πρόταση «Τώρα, ας ξεκινήσουμε το γράψιμο.». Σε αυτό το παράδειγμα, η λέξη «τώρα» δε λειτουργεί ως τυπικό χρονικό επίρρημα, αλλά ως κειμενικός δείκτης, ο οποίος δηλώνει κειμενική μετάβαση από ένα περιβάλλον σε άλλο.

Εκτός από τη λέξη «τώρα», ποικίλοι κειμενικοί δείκτες, όπως οι λέξεις «καλά» και «λοιπόν», έχουν παρόμοια λειτουργία και μπορούν να χρησιμοποιηθούν εναλλακτικά στο παραπάνω παράδειγμα. Ανεξαρτήτως της μορφολογικής κατηγορίας της λέξης, άλλοι γλωσσικοί παράγοντες, όπως η προσωδία και η σύνταξη, αλληλεπιδρούν για τον καθορισμό των κειμενικών δεικτών. Έτσι, η λέξη «τώρα» λειτουργεί ως χρονικό επίρρημα στην πρόταση «Ας ξεκινήσουμε το γράψιμο τώρα», πράγμα το οποίο δηλώνεται από τη σύνταξη και την προσωδία.

Ωστόσο, η λέξη «τώρα» λειτουργεί ως χρονικό επίρρημα μεν στην πρόταση «Τώρα ας ξεκινήσουμε το γράψιμο.», ως κειμενικός δείκτης δε στην πρόταση «Τώρα, ας ξεκινήσουμε το γράψιμο.», λειτουργία η οποία καθορίζεται από την προσωδία των κειμενικών δεικτών⁶³. Η λέξη «τώρα», ως κειμενικός δείκτης, έχει τυπικά χαρακτηριστικά της προσωδιακής φρασεοποίησης, η οποία λειτουργεί τόσο αποσυνδεδετικά σε σχέση με το άμεσο γλωσσικό περιβάλλον, όσο και με σκοπό τη σχετική σημασιολογική αυτονόμηση της αντίστοιχης γλωσσικής ενότητας.

⁶² Αν και η εργαστηριακή ομιλία αποτελεί τυπικό τρόπο φωνητικής ανάλυσης, καθώς σχεδιάζεται σύμφωνα με τους σκοπούς της μελέτης, η μελέτη της αυθόρμητης ομιλίας με συμμετοχή τουλάχιστον δύο ομιλητών αυξάνεται ραγδαία και αναφέρεται ως «διαλογική προσωδία».

⁶³ Το ορθογραφικό κόμμα στην πρόταση «Τώρα, ας ξεκινήσουμε το γράψιμο» χρησιμοποιείται συνήθως ως ενδεικτικό της εναλλαγής της προσωδίας, κατά κύριο λόγο του επιτονισμού σε συνδυασμό με ενδεχόμενη παύση.

2.3.3.2 Δομή κειμένου

Η δομή κειμένου αναφέρεται κυρίως σε κειμενικές ενότητες με διακριτικές λειτουργίες, καθώς και σε σχέσεις μεταξύ κειμενικών ενοτήτων κατά την ανάπτυξη του κειμένου. Καταρχάς, ένα κείμενο, είτε προσχεδιασμένο είτε αυθόρμητο, είναι συνήθως μια πολυδιάστατη γλωσσική ενότητα, της οποίας βασική ενότητα είναι το «θέμα» σε σχέση με έναν ή περισσότερους ομιλητές. Ένα θέμα μπορεί, επίσης, να έχει περισσότερες πτυχές, και η κάθε πτυχή αποτελεί δυνητικά «υπόθεμα» του εν λόγω θέματος, επίσης σε σχέση με έναν ή περισσότερους ομιλητές⁶⁴. Εκτός από τη διάταξη και τη δομή του θέματος, η εναλλαγή των ομιλητών αποτελεί βασικά χαρακτηριστικό του κειμένου (βλ. παρακάτω).

Προϋπόθεση της δομής του κειμένου αποτελεί η «θεματική κατάτμηση», η οποία καθορίζει βασικές κειμενικές ενότητες, όπως τα θέματα και τα υποθέματα. Η κατάτμηση του κειμένου καθορίζεται από το συνδυασμό ποικίλων γλωσσικών παραγόντων, όπως οι κειμενικοί δείκτες, η σύνταξη, η προσωδία και η σημασιολογία. Η αλλαγή θέματος, η μετάβαση δηλαδή από ένα θέμα σε άλλο, ή η ολοκλήρωση του θέματος επιτελείται κυρίως από την απότομη αλλαγή της προσωδίας, η οποία αποτελεί καθοριστικό παράγοντα κατάτμησης σε συνδυασμό συνήθως, αλλά όχι απαραίτητως, με άλλους γλωσσικούς παράγοντες. Ο επιτονισμός, ο οποίος έχει απότομες μετατροπές, είτε από υψηλότερα σε χαμηλότερα σημεία είτε αντιστρόφως, αποτελεί κατεξοχήν προσωδιακή παράμετρο κειμενικής κατάτμησης, σε συνδυασμό με παύσεις και διακυμάνσεις της έντασης της φωνής.

Η κατάτμηση του κειμένου καθορίζεται από ποικίλες προσωδιακές δομές με διακριτικές λειτουργίες, όπως η συνοχή, η συνέχεια, η αναφορά και η σημασιολογική βαρύτητα. Η κειμενική ενότητα εντός των ορίων προσωδιακής κατάτμησης αποτελεί κατεξοχήν χαρακτηριστικό κειμενικής συνοχής και, γενικότερα, όσο μικρότερες είναι οι προσωδιακές αλλαγές, τόσο μεγαλύτερη είναι η συνοχή του κειμένου. Η αλληλουχία της ίδιας προσωδιακής δομής αποτελεί επίσης τυπικό χαρακτηριστικό κειμενικής συνοχής. Η συνέχεια μέρους του κειμένου, καθώς και η ολοκλήρωση μέρους του, σύμφωνα με τις θεματικές ενότητες που το αποτελούν, καθορίζεται κατά κύριο λόγο από την προσωδία, δηλαδή είτε δομές συνέχειας είτε δομές ολοκλήρωσης, καθώς συχνά εκλείπουν άλλοι γλωσσικοί παράγοντες, που χαρακτηρίζουν την αυθόρμητη προφορική γλώσσα. Η κειμενική προσωδία έχει βασικές λειτουργίες αναφοράς, ιδίως δομές που στρέφουν την προσοχή του ακροατή σε προγενέστερες ή μεταγενέστερες ενότητες του κειμένου.

⁶⁴Η δομή και η κατάτμηση του κειμένου αποδίδονται στην ορθογραφία με ποικίλους τρόπους, όπως με τα σημεία στίξης, τη διάταξη των παραγράφων κ.λπ.

2.3.3.3 Σειρά ομιλητών

Η σειρά των ομιλητών αναφέρεται σε διάφορους τρόπους εναλλαγής των ομιλητών κατά την ανάπτυξη του διαλόγου, στην οποία οι συμμετέχοντες εναλλάσσονται συνεργατικά και καθορίζουν τα επιμέρους θέματα, αν και συχνά υπάρχουν ποικίλες αποκλίσεις, κατά τις οποίες οι συνομιλητές έχουν ετεροβαρή συμμετοχή με διαφορετικές σχέσεις, όπως προϊστάμενου-υφιστάμενου, καθηγητή-μαθητή, ιατρού-ασθενούς, κ.ά. Ωστόσο, ανεξαρτήτως της σχέσης των συνομιλητών, υπάρχουν και διακρίσεις της σειράς των ομιλητών, όπως η «διεκδίκηση σειράς», η «ανάληψη σειράς», η «συνέχιση σειράς», η «εγκατάλειψη σειράς», η «πρόσκληση σειράς» κ.λπ., με τις οποίες οι συνομιλητές εντάσσονται σε μία επικοινωνιακή εναλλαγή, η οποία είναι καθοριστική στην ανάπτυξη της δομής του διαλόγου.

Αν και ποικίλοι γλωσσικοί παράγοντες αλληλεπιδρούν σε εναλλαγές της σειράς των ομιλητών, η προσωδία αποτελεί ωστόσο καθοριστικό διακριτικό παράγοντα. Η γλωσσική ενότητα «... θα πάμε εκδρομή την Κυριακή ...», για παράδειγμα, μπορεί να έχει ποικίλες λειτουργίες, σύμφωνα με την προσωδιακή δομή και το κειμενικό περιβάλλον. Πρώτον, μπορεί να λειτουργεί ως εγκατάλειψη σειράς και συνεπώς ο συνομιλητής μπορεί να πάρει τη σειρά, εάν το επιθυμεί. Δεύτερον, μπορεί να λειτουργεί ως συνέχιση σειράς και η ανάληψη σειράς από το συνομιλητή εκλαμβάνεται ως διακοπή. Σύμφωνα με την προσωδιακή δομή της συνέχισης της σειράς, αναμένονται ποικίλα κειμενικά συμπληρώματα όπως «... αν κάνει καλό καιρό...», «... αν τελειώσω τις δουλειές μου ...» κ.λπ. Τρίτον, μπορεί να λειτουργεί ως πρόσκληση σειράς και η ανάληψη σειράς από το συνομιλητή θεωρείται αναμενόμενη. Επίσης, η εν λόγω γλωσσική ενότητα μπορεί να έχει και την προσωδιακή δομή της ερώτησης, κατά την οποία ο ομιλητής επιζητεί την ανάληψη σειράς από το συνομιλητή.

Τυπικό χαρακτηριστικό της σειράς των ομιλητών και της προσωδιακής δομής κειμενικών ενοτήτων είναι και η επικάλυψη της σειράς των ομιλητών, δηλαδή η πρόθεση ενός ομιλητή να διατηρήσει τη σειρά του παραλληλίζεται με την προσπάθεια άλλου ομιλητή να διεκδικήσει τη δική του σειρά, το οποίο εκλαμβάνεται ως διακοπή. Τόσο η πρόθεση διατήρησης όσο και η διεκδίκηση της σειράς ομιλίας έχουν κατεξοχήν λειτουργικές προσωδιακές δομές, καθώς άλλοι γλωσσικοί παράγοντες της εναλλαγής σειράς της ομιλίας συνήθως εκλείπουν. Επιπλέον, η συμφωνία και η διαφωνία μεταξύ ομιλητών, καθώς και η αναγκαιότητα της δημιουργίας ενός κοινού πλαισίου επικοινωνίας για την περαιτέρω ανάπτυξη του διαλόγου, όπως τυπικοί διάλογοι γνωριμίας και εθιμοτυπικές εκφράσεις, έχουν προσωδιακές δομές με αντίστοιχες διακριτικές λειτουργίες.

2.4 Φωνητικοί κανόνες

Οι φωνητικοί κανόνες αναφέρονται σε μετατροπές φωνητικών κατηγοριών σε διαφορετικά φωνητικά περιβάλλοντα, σύμφωνα με το φωνητική σύστημα της γλώσσας και τις αντίστοιχες φωνητικές κατηγορίες. Παραδοσιακά, η αναφορά των φωνητικών κανόνων περιορίζεται στο αφηρημένο επίπεδο της γλώσσας, αν και ουσιαστικά οι φωνητικοί κανόνες σχετίζονται με διαφορετικά επίπεδα, από το πλέον συγκεκριμένο, όπως ο ήχος, ως το πλέον αφηρημένο, όπως το φώνημα. Οι φωνητικοί κανόνες, κατά αναλογία με τις βασικές θεματικές ενότητες της φωνητικής, δηλαδή τη φθογγολογία και την προσωδία, αναφέρονται συνήθως ως φθογγικοί και προσωδιακοί κανόνες, αντίστοιχα.

2.4.1 Φθογγικοί κανόνες

Οι φθογγικοί κανόνες αναφέρονται βασικά σε κανόνες συνάρθρωσης γειτονικών φθόγγων κατά την παραγωγή της ομιλίας. Τυπικά περιβάλλοντα εφαρμογής φθογγικών κανόνων αποτελούν η σύνθεση και η κλίση του λεξικού, κατά τις οποίες ο συνδυασμός διαφορετικών μορφημάτων επιφέρει ποικίλους συνδυασμούς διαφορετικών φθόγγων. Η φωνοτακτική και συλλαβική δομή της γλώσσας τροφοδοτούν κατά το πλείστον την εφαρμογή φθογγικών κανόνων, των οποίων το αποτέλεσμα είναι η επιτρεπτή σειρά φθόγγων στο πλαίσιο της συλλαβής. Πολλοί φθογγικοί κανόνες είναι κοινοί σε πολλές γλώσσες, αν και το φωνητικό περιβάλλον και ο τρόπος εφαρμογής μπορεί να διαφέρουν από γλώσσα σε γλώσσα.

Παρόλο που οι φθογγικοί κανόνες αποτελούν φωνητική πραγματικότητα κατά την ομιλία, πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι η εφαρμογή τους, σύμφωνα με τις αντίστοιχες φωνητικές κατηγορίες και το φωνητικό περιβάλλον, είναι σε κάποιο βαθμό υποχρεωτική και σε κάποιο βαθμό προαιρετική. Ο τρόπος ομιλίας και ο ρυθμός είναι π.χ. βασικοί παράγοντες της υποχρεωτικής και προαιρετικής εφαρμογής των φωνητικών κανόνων. Κοινότατοι φθογγικοί κανόνες σε διαφορετικές γλώσσες με διαφορετικά φωνητικά συστήματα και βασικοί κανόνες της Ελληνικής είναι η «αποβολή», η «επένθεση», η «μετατροπή» και η «μετάθεση»⁶⁵.

Η αποβολή αναφέρεται στην αφαίρεση φθόγγων σε συγκεκριμένα φωνητικά περιβάλλοντα, όπως στην λέξη [ˈsistasi] «σύσταση», όπου το

⁶⁵Το φαινόμενο της μετάθεσης, κατά την παραδοσιακή ορολογία, αναφέρεται στην αλλαγή θέσης μεταξύ φθόγγων και συνεπώς πρόκειται ουσιαστικά για αντιμετάθεση παρά για αλλαγή θέσης μεταξύ φθόγγων.

τελικό σύμφωνο /n/ του μορφήματος #συν# αφαιρείται κατά το συνδυασμό των μορφημάτων #συν#+#στάση#⁶⁶. Το ίδιο μόρφημα δεν έχει όμως την ίδια μορφή σε διαφορετικά περιβάλλοντα, όπως κατά την παραγωγή των σύνθετων λέξεων #συν#+#φωνή# ~ #συν#+#θέση# ~ #συν#+#χρόνος#, το οποίο έχει ως [*'siɲfɔno* ~ *'sinθesi* ~ *'siɲxronos*], αντίστοιχα, πράγμα το οποίο καταδεικνύει τη σημασία του άμεσου φωνητικού περιβάλλοντος για την εφαρμογή του κανόνα της αποβολής, ειδικότερα, και την εφαρμογή των φωνητικών κανόνων, γενικότερα. Αν και το φωνητικό περιβάλλον αποτελεί βασικό παράγοντα εφαρμογής του κανόνα αποβολής, το λεξικό περιβάλλον αποτελεί επιπρόσθετο παράγοντα. Το τελικό /n/ π.χ. αποβάλλεται σε περιβάλλον ονοματικών φράσεων (πρβ. [*ti fo'ni* ~ *ti 'θesi* ~ *ti 'xrisi*] «τη φωνή ~ τη θέση ~ τη χρήση»).

Η επένθεση αναφέρεται στην προσθήκη φθόγγων, όπως του /e/ («ε») σε βασικές μορφές ρημάτων (π.χ. /'ɣrafun ~ 'ɣrafune/ ~ /'eɣrafan ~ 'eɣrafane/ ~ /'eɣrapsan ~ 'ɣrapsane/ «γράφουν ~ γράφουνε» ~ «έγραφαν ~ γράφανε» ~ «έγραψαν ~ γράψανε»). Η επένθεση είναι κοινή στο τέλος των ρημάτων της Ελληνικής, καταρχήν προς διατήρηση της ανοιχτοσυλλαβίας, ενώ η επένθεση στην αρχή ρημάτων αποτελεί προϋπόθεση της κατανομής του λεξικού τόνου στην προπαραλήγουσα. Πρόκειται για προσωδιακό κανόνα, ο οποίος είναι κοινότερος στον παρατατικό παρά στον αόριστο (π.χ. «έβλεπα ~ είδα»), ενώ είναι πλεοναστικός και δεν εφαρμόζεται σε πολυσύλλαβα ρήματα προς αναβίβαση του λεξικού τόνου (π.χ. «κοίταζα»).

Η μετατροπή αναφέρεται στη μετατροπή ενός φθόγγου σε άλλον σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον και επιτελείται κατά κύριο λόγο είτε για σύγκλιση είτε για απόκλιση μεταξύ γειτονικών φθόγγων. Η μεν σύγκλιση αναφέρεται ως «προσομοίωση», η δε απόκλιση ως «ανομοίωση». Το φατνιακό σύμφωνο /n/ του μορφήματος #συν# π.χ. μετατρέπεται σε χειλικό στην λέξη [*'siɲfɔno*] «σύμφωνο», προς προσομοίωση με τον επόμενο φθόγγο ως προς τη θέση άρθρωσης, ενώ στην λέξη [*'sinθeto*] «σύνθετο» παραμένει ως έχει καθώς ο επόμενος φθόγγος έχει παραπλήσια θέση άρθρωσης (πρβ. [*'siɲxrono*] «σύγχρονο»). Οι λέξεις «κτήμα» και «φτηνό» απαντώνται συνηθέστερα ως «χτήμα» και «φτηνό», αντίστοιχα, ως αποτέλεσμα της εφαρμογής του κανόνα ανομοίωσης στη Νέα Ελληνική.

Η μετάθεση αναφέρεται στην αλλαγή σειράς των φθόγγων, δηλαδή ο ένας φθόγγος παίρνει τη θέση του άλλου και αντιστρόφως. Η μετάθεση απαντάται σε κοινές λέξεις διαφορετικών γλωσσών, καθώς και εναλλακτικές

⁶⁶Η αποβολή (deletion) αναφέρεται και ως «συγκοπή» (syncope), «αποκοπή» (truncation), κ.λπ. Ο κανόνας της αποβολής εφαρμόζεται κυρίως σε περιβάλλοντα, όπου παραβιάζεται η φωνοτακτική της συλλαβής κατά τη σύνθεση του λεξικού, (π.χ. «σύσταση»). Σε άλλα περιβάλλοντα, όμως, η αποβολή δεν είναι καθολικού χαρακτήρα, αλλά σχετίζεται με τον τρόπο ομιλίας (πρβ. «τ' άλογο ~ το άλογο»).

προφορές. Η λέξη «μορφή» έχει υιοθετηθεί ποικιλοτρόπως σε διαφορετικές γλώσσες, όπως “form” στην Αγγλική, στην οποία έχει επέλθει η μετάθεση των φθόγγων /m/ και /f/, ανεξάρτητα από το τελικό φωνήεν (πρβ. «φόρμα» στην Ελληνική). Η λέξη «φαλάκρα» απαντάται επίσης ευρύτατα και ως «καράφλα», όπου η εναλλαγή της σειράς των συμφωνικών φθόγγων είναι το αποτέλεσμα πολλαπλής μετάθεσης.

Αν και ως επί το πλείστον απαντάται ένας κανόνας σε ένα περιβάλλον, εντούτοις σε μερικά περιβάλλοντα απαντώνται περισσότεροι κανόνες, οι οποίοι εφαρμόζονται συνήθως διαδοχικά, δηλαδή η εφαρμογή ενός κανόνα προϋποθέτει την εφαρμογή άλλου κανόνα. Στη λέξη π.χ. «σύνταξη», προηγείται ο κανόνας της ηχηροποίησης, κατά τον οποίο τα στιγμιαία άηχα μετατρέπονται σε ηχηρά μετά από ρινικά, δηλαδή ['sindaksi], και έπεται ο κανόνας της αποβολής, κατά τον οποίο τα ρινικά αποβάλλονται πριν από στιγμιαία, δηλαδή ['sidaksi]⁶⁷.

Εκτός από το άμεσο φθογγικό περιβάλλον, επιπρόσθετες προϋποθέσεις πρέπει εντούτοις να πληρούνται, όπως η συλλαβική δομή και το ευρύτερο γλωσσικό περιβάλλον. Στην λέξη ['rempiti] «Πέμπτη» π.χ. ο κανόνας ηχηροποίησης δεν εφαρμόζεται, καθώς το ρινικό και στιγμιαίο σύμπλεγμα ακολουθεί άηχο στιγμιαίο (πρβ. ['kampsɪ] «κάμψη»). Περαιτέρω, στην πρόταση π.χ. [to bro'sexun ro'li] «Τον προσέχουν πολύ.» ο κανόνας της ηχηροποίησης εφαρμόζεται μεταξύ αντωνυμίας και ρήματος, αλλά αποκλείεται κατά κανόνα μεταξύ ρήματος και επιρρήματος, καθώς το λεξικό και ευρύτερο γλωσσικό περιβάλλον αποτελεί καθοριστικό παράγοντα εφαρμογής των φθογγικών κανόνων, όπως επισημάνθηκε παραπάνω.

Οι εφαρμογές των φθογγικών κανόνων ακολουθούν μερικές βασικές αρχές, οι οποίες σχετίζονται τόσο με το φωνητικό σύστημα, όσο και με την παραγωγή και την αντίληψη της γλώσσας σε ένα επικοινωνιακό περιβάλλον μεταξύ ομιλητή και ακροατή. Έτσι, η αποφυγή παραβιάσεων της φωνοτακτικής και της συλλαβικής δομής της γλώσσας, καθώς και η απλοποίηση της διαδικασίας παραγωγής και αντίληψης εκ μέρους του ομιλητή και του ακροατή, αντίστοιχα, αποτελούν το βασικό πλαίσιο εφαρμογής φωνητικών κανόνων.

⁶⁷Ο κανόνας ηχηροποίησης των στιγμιαίων μετά από ρινικά έχει τυπική εφαρμογή, ενώ ο κανόνας αποβολής ρινικών παρουσιάζει ποικίλες αποκλίσεις, όπως διαλεκτικές της Κυπριακής Ελληνικής (πρβ. ['sindaksi]~['siⁿdaksi]~['sidaksi]).

2.4.2 Προσωδιακοί κανόνες

Οι προσωδιακοί κανόνες αναφέρονται παραδοσιακά στην κατανομή λεξικών τόνων κατά τη σύνθεση και κλίση του λεξικού, αν και η σύγχρονη έρευνα φωνητικής αναφέρεται στο σύνολο των προσωδιακών κανόνων, τόσο σε λεξικό όσο και σε προτασιακό και κειμενικό επίπεδο, όπως περιγράφεται σε προηγούμενες ενότητες. Η κατανομή λεξικών τόνων είναι ένα πολυδιάστατο φαινόμενο καθώς, εκτός από το φωνητικό περιβάλλον, το γραμματικό και το ευρύτερο γλωσσικό περιβάλλον αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες κατανομής λεξικών τόνων.

Καταρχάς, σε λεξικό επίπεδο, απαντάται ο ελεύθερος τόνος και ο σταθερός τόνος, και η ύπαρξη του ενός αποκλείει την ύπαρξη του άλλου σε μία γλώσσα. Ο λεξικός τόνος κατανέμεται σύμφωνα με την προσωδιακή τυπολογία της γλώσσας σε μία συγκεκριμένη θέση, σε σχέση με την αρχή ή το τέλος της λέξης, ανεξάρτητα από τη σύνθεση ή κλίση αυτής. Η θέση του ελεύθερου τόνου ποικίλλει, τόσο ως προς την λεξική κατηγορία όσο και ως προς τη γλώσσα, και χαρακτηρίζεται ως ελεύθερος ο τόνος, όταν φέρει σημασιολογικές διακρίσεις σε λεξικό επίπεδο. Ο ελεύθερος τόνος καθορίζεται από το λεξικό, όπως οι λέξεις «νόμος ~ νομός», οι οποίες αποτελούν ελάχιστα προσωδιακά ζεύγη. Η σχετικά ελεύθερη κατανομή του τόνου, η οποία ωστόσο καθορίζεται από το λεξικό και αποτελεί έτσι ίδιον διακριτικό χαρακτηριστικό της λέξης, περιορίζεται δραστικά κατά τη σύνθεση και την κλίση των λέξεων.

Κατά τη σύνθεση λέξεων, μερικά μορφήματα προκαλούν την έλξη λεξικών τόνων, όπως το στερητικό μόρφημα #a# στις λέξεις «άδοξος» και «άγνωστος» ή το υποκοριστικό #aki# στις λέξεις «αυτοκινητάκι» και «τραπεζάκι»⁶⁸. Περαιτέρω, η σύνθεση λέξεων επιφέρει ανακατανομή του λεξικού τόνου σε σχέση με το λεξικό τόνο της σύνθετης λέξης, όπως #άξιος##κράτος# «αξιοκρατία» και #λόγος##κρίση# «λογοκρισία». Αντίθετα, σε άλλες γλώσσες, όπως οι Γερμανικές, ο τόνος σύνθετων λέξεων κατανέμεται σύμφωνα με τους τόνους των λέξεων από τις οποίες αποτελείται η σύνθετη λέξη, οι οποίοι αναφέρονται είτε ως «κύριος τόνος» είτε ως «δευτερευόν τόνος» (π.χ. “, under'graduate” της Αγγλικής)⁶⁹.

⁶⁸Πολυσύλλαβες λέξεις, όπως «αδόξαστος» και «αγνώριστος», έχουν λεξικό τόνο κατά το δυνατόν πλησιέστερα στα στερητικά μορφήματα.

⁶⁹Η αναφορά λεξικών τόνων σε κύριους και δευτερευόντες είναι καθιερωμένη διεθνώς, όπως σε λεξικά Αγγλικής, αν και απαντώνται ποικίλες άλλες παραδοσιακές ταξινόμησεις, συνήθως από το μηδέν (0) έως το τέσσερα (4), κατά αντιστοιχία της πλέον άτονης μέχρι την πλέον τονισμένη συλλαβή, δηλαδή τον κύριο τόνο. Η σύγχρονη ανάλυση των λεξικών τόνων περιορίζεται όμως σε διπλές διακρίσεις της λεξικής προσωδίας.

Κατά την κλίση των λέξεων, ο λεξικός τόνος μπορεί να μετατίθεται σε διαφορετικές συλλαβές, σύμφωνα με τη μορφολογική και προσωδιακή δομή της λέξης. Η μετάθεση του λεξικού τόνου έχει κυρίως γραμματική λειτουργία σε κλιτές λέξεις, όπως το όνομα, το επίθετο και το ρήμα. Η γενική π.χ. μπορεί να επιφέρει μετάθεση του λεξικού τόνου, κατά κύριο λόγο ως αποτέλεσμα της αρχής της τρισυλλαβίας (ή νόμος της τρισυλλαβίας), η οποία έχει διαχρονική υπόσταση στην Ελληνική. Έτσι, υπερδισύλλαβες λέξεις, όπως π.χ. «φιλόλογος», παρουσιάζουν μετάθεση τόνου κατά την κλίση τους («φιλόλογου ~ φιλόλογων»), πράγμα το οποίο δεν ισχύει σε ανάλογες δισύλλαβες λέξεις (πρβ. «λόγος ~ λόγου ~ λόγων»).

Εκτός από την αρχή της τρισυλλαβίας και τις απορρέουσες από αυτή μεταθέσεις, η κλίση του ρήματος παρουσιάζει και έναν προσωδιακό κανόνα αναβίβασης του λεξικού τόνου στην προπαραλήγουσα, όπως «διαβάζω ~ διάβαζα ~ διάβασα». Σε δισύλλαβες όμως λέξεις, όπως οι λέξεις «γράφω ~ έγγραφα ~ έγγραφα», προηγείται η προσθήκη μιας συλλαβής, δηλαδή του φωνήεντος «ε», για τη διασφάλιση του συλλαβικού περιβάλλοντος εφαρμογής της αναβίβασης του λεξικού τόνου. Ο κανόνας αναβίβασης του λεξικού τόνου, και ως εκ τούτου η απαραίτητη συλλαβική προσθήκη, εφαρμόζεται κατά το μέγιστο στον παρατατικό παρά στον αόριστο (π.χ. «λέω ~ έλεγα ~ είπα» και «βλέπω ~ έβλεπα ~ είδα»), αντίστοιχα.

Η αρχή της τρισυλλαβίας και η επακόλουθη μετάθεση του λεξικού τόνου δε βασίζεται μόνο στον αριθμό συλλαβών, αλλά και στη βαρύτητά τους ως χρονικές μονάδες στην Αρχαία Ελληνική. Έτσι, οι τρεις τελευταίες συλλαβές της λέξης «φιλόλογος» αριθμούν τρεις χρονικές μονάδες, ενώ οι αντίστοιχες συλλαβές της γενικής, δηλαδή «φιλόλογου», αριθμούν τέσσερις χρονικές μονάδες, καθώς οι δίφθογγοι αποτελούν δύο χρονικές μονάδες ως προς την προσωδιακή βαρύτητα και, συνεπώς, ο τόνος μεταβιβάζεται κατά μία χρονική μονάδα, δηλαδή μία συλλαβή. Αν και η διάκριση συλλαβικής βαρύτητας δεν υφίσταται πλέον στη Νέα Ελληνική, η κατανομή του λεξικού τόνου σε πολλές περιπτώσεις της κλίσης του λεξικού της Νέας Ελληνικής γίνεται σύμφωνα με το πρότυπο της Αρχαίας Ελληνικής και αποτελεί χαρακτηριστικό διαχρονικό κανόνα της ελληνικής προσωδίας.

Η Ελληνική χαρακτηρίζεται επιπλέον από την αρχή της μονοτονίας, σύμφωνα με την οποία μία λέξη φέρει έναν και μοναδικό τόνο. Ωστόσο, υπερδισύλλαβες λέξεις φέρουν δύο τόνους, όταν ο λεξικός τόνος είναι στην προπαραλήγουσα και ακολουθούν εγκλιτικές λέξεις, κυρίως αντωνυμίες, οι οποίες συντάσσονται με την υπερδισύλλαβη λέξη, όπως «ο ξάδελφός μου». Αυτοί οι δύο τόνοι έχουν βασικά τόσο διαφορετική κατανομή, όσο και διαφορετική λειτουργία. Ο μεν τόνος της προπαραλήγουσας, δηλαδή ο λεξικός τόνος, κατανέμεται σύμφωνα με το λεξικό και έχει διακριτική λειτουργία σε λεξικό επίπεδο, ο δε τόνος της λήγουσας, δηλαδή ο «εγκλιτικός τόνος», δεδομένου του λεξικού τόνου της προπαραλήγουσας,

κατανέμεται σύμφωνα με τη σύνταξη και έχει διακριτική λειτουργία σε συντακτικό επίπεδο (πρβ. «Ο ξάδελφος μου έγραψε ~ Ο ξάδελφός μου έγραψε»). Έτσι, η αρχή της τρισυλλαβίας εκτείνεται σε συντακτικό επίπεδο, όπου ο εγκλιτικός τόνος κατανέμεται δύο συλλαβές μετά από το λεξικό τόνο, όταν ακολουθούν εγκλιτικές λέξεις και ο λεξικός τόνος βρίσκεται εκτός του ορίου των τριών συλλαβών της συντακτικής φράσης.

Ο εγκλιτικός τόνος κατανέμεται σε κύριες και εγκλιτικές λέξεις, όπως /'dɔse 'to mu/ «δώσε το μου» και /'dɔse 'mu to/ «δώσε μου το». Η εναλλακτική φωνητική παραγωγή των εν λόγω φράσεων έχει ως ['do.sto mu] «δώσ' το μου» και ['do.zmu to] «δώσ' μου το», αντίστοιχα, κατά την οποία η αποβολή του φωνήεντος /e/ έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση των συλλαβών, οπότε δεν παραβιάζεται η αρχή της τρισυλλαβίας σε σχέση με το συντακτικό όριο της φράσης και, συνεπώς, εκλείπει το περιβάλλον κατανομής του εγκλιτικού τόνου. Η αποβολή του φωνήεντος /e/ δεν έχει χαρακτήρα εναρμόνισης ούτε απλοποίησης της συλλαβικής δομής, καθώς βρίσκεται σε περιβάλλον εναλλαγής συμφώνων και φωνηέντων, δηλαδή κανονικής συλλαβικής δομής. Είναι εμφανές ότι η αποβολή του εν λόγω φωνήεντος απλοποιεί την προσωδιακή δομή της φράσης, καθώς δεν είναι απαραίτητος ο εγκλιτικός τόνος για τη διάκριση των αντίστοιχων φράσεων.

Παρόλο που η κατανομή του λεξικού και εγκλιτικού τόνου καθορίζονται βασικά από το λεξικό και τη γραμματική της Ελληνικής, ο εμφατικός τόνος καθορίζεται από τη σημασιολογία ευρύτερων γλωσσικών ενοτήτων και γενικότερα την πραγματολογία μιας δεδομένης φωνητικής επικοινωνίας. Ωστόσο, η κατανομή του εμφατικού τόνου περιορίζεται δραστικά σε σχέση τόσο με τον λεξικό τόνο και το λεξικό περιβάλλον, όσο και με τον εγκλιτικό τόνο και το συντακτικό περιβάλλον. Έτσι, σε περιβάλλον λεξικού τόνου, ο εμφατικός τόνος κατανέμεται στην ίδια θέση με το λεξικό τόνο (π.χ. [o 'ksadelfoz mas 'ɛɣrapse] «Ο ξάδελφος μας έγραψε»), ενώ σε περιβάλλον εγκλιτικού τόνου, όπου εξ ορισμού συνυπάρχει και λεξικός τόνος, ο εμφατικός τόνος κατανέμεται στην ίδια θέση με τον εγκλιτικό και όχι με τον λεξικό τόνο (π.χ. [o 'ksadel'foz mas 'ɛɣrapse] «Ο ξάδελφός μας έγραψε»)⁷⁰. Η κατανομή όμως του εμφατικού τόνου, κυρίως για λόγους αντιπαράθεσης, εκτείνεται κατά περίπτωση και σε περιβάλλον άτονων συλλαβών (βλ. προηγούμενη ενότητα «Προτασιακοί τόνοι»).

⁷⁰Η θέση λεξικού και εμφατικού τόνου ταυτίζονται συνήθως στις περισσότερες γλώσσες, αν και αυτή η ταύτιση δεν έχει καθολικό χαρακτήρα, καθώς στη Σουηδική π.χ. ο εμφατικός τόνος κατανέμεται κατά κανόνα μετά την τονισμένη συλλαβή.